

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин та національної безпеки
Кафедра національної безпеки та політології

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра
на тему:
«Чинники формування стратегічної культури Російської Федерації»

Виконав студент II курсу, групи МПл-21
спеціальності 052 Політологія
освітньо-професійної програми «Політологія»
Попович Святослав Павлович

Керівник – кандидат історичних наук, доцент
Санжаревський Олег Іванович

Рецензент – кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України РДГУ
Пальчевський Руслан Степанович

Острог, 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ І. СТРАТЕГІЧНА КУЛЬТУРА, ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ПОЛІТИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ	10
1.1. Феномен стратегічної культури: сутність та визначення	10
1.2. Історико-політичні витоки патернів поведінки російської влади.....	17
1.3. Соціокультурні основи стратегічної культури Російської Федерації	25
РОЗДІЛ ІІ. СТРАТЕГІЧНА КУЛЬТУРА РФ В ЕПОХУ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ	34
2.1. Цивілізаційний вимір стратегічної культури РФ.....	34
2.2. Зміни російських підходів до розуміння держави і її ролі в «Єльцинський період»	41
2.3. Еволюція стратегічної моделі: від Єльцина до Путіна	50
РОЗДІЛ ІІІ. ДИСКУРС-АНАЛІЗ СТРАТЕГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ РФ ВПЕРІОД КРИЗИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	57
3.1. Ідея «глибинного народу» у внутрішньополітичній стабілізації Росії.....	57
3.2. Стратегічна культура РФ, у контексті російсько-українського збройного протистояння	64
3.3. Перспективи стратегічного розвитку російської культури в глобальних геополітичних протистояннях	71
ВИСНОВКИ.....	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	81

ВСТУП

Постановка проблеми

Ключовим питанням дослідження є те, які чинники сформували стратегічну культуру Російської Федерації. Дослідження цього питання дасть змогу зрозуміти, як росіяни відносяться до розуміння і використання сили на міжнародній арені, а також, якими методам взаємодії надають перевагу.

Проблематика даного питання виникла з причини того, що сучасна Росія, починаючи із двохтисячних років, почала вести дуже агресивну політику на міжнародній арені, націлену проти США, їх союзників, та існуючої системи міжнародних відносин. Наслідком цього протистояння, яке продовжується і до сьогодні, стало те, що стосунки між Російською Федерацією й США є такими ж холодними як і в пік протистояння США і СРСР¹² у холодній війні. При цьому, варто зауважити, що Радянський Союз був більш сильним у військово-політичному плані та мав більший «запас міцності» ніж сучасна Росія. Проте Російська Федерація не проявляє серйозних намірів поступатись чи йти на компроміс із опонентами, а всіляко намагається підірвати стосунки між США та країнами Європи, зокрема, союзниками Північноатлантичного альянсу. Саме це – готовність Росії, будучи в рази слабшою за свого супротивника, продовжувати вести агресивну політику свідчить про певні зміни в підходах до розуміння та використання сили російськими політичними елітами. Проте, ці зміни в є наслідком більш глибоких трансформацій, які відбулись у російському суспільстві й виразились в стратегічній культурі Російської Федерації.

¹ Galeotti M. Російська розвідка в стані (політичної) війни. NATO REVIEW. 2017. URL: <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2017/05/12/rosjs-ka-rozvdka-v-stan-poltichno-vjni/index.html>.

² Foreign Minister Sergey Lavrov's interview with BBC HardTalk. 2018. URL: https://www.mid.ru/en/press_service/minister_speeches/-/asset_publisher/7OvQR5KJWVmR/content/id/3172318?p_p_id=101_INSTANCE_7OvQR5KJWVmR&_101_INSTANCE_7OvQR5KJWVmR_languageId=ru_RU.

В свою чергу стратегічна культура – цілісна «система символів»(засобів аргументації, аналогій, метафор, очікувань), яка формує уявлення про роль і ефективність військової сили у питаннях безпеки держави, і, яка має свою історичну тяглість, передаючись від покоління до покоління. В цьому дослідженні ми хочемо побачити, які зміни відбулися у стратегічній культурі Радянського Союзу і, цим самим, створили стратегічну культуру Російської Федерації.

Огляд літератури

У дослідженні ми звертаємось до підходів розуміння і вивчення Стратегічної культури ряду дослідників.

Джек Снайдр³ започаткував розвиток нового підходу до вивчення поведінки інших держав не опираючись на власну систему координат. Д. Снайдер а також його послідовники сформували поняття стратегічної культури як симбіозу ряду психологічних, геополітичних, культурних та історичних факторів, з якого «стратегічна культура» функціонувала сама собою, в відокремленні від політичної культури. Проте через ширину і загальність визначення автор пізніше відмовився від свого визначення, і назвав його хибним. Критикою стратегічної культури Джека Снайдера займались Івер Нойманн та Генріккі Хейкка котрі у своїй праці⁴ визначили хиби у сформованій концепції стратегічної культури. Найбільш вагомим для змін в концепції «стратегічної культури» був аргумент про те, що культура сама собою не існує, а отже й не функціонує, а є лише підґрунтям для певних дій, те що робить ці дії можливими;

³ Snyder J. The Soviet Strategic Culture: Implications for limited nuclear operations. 1977. URL: <https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/reports/2005/R2154.pdf>.

⁴Neumann I. B., Heikka H. Grand Strategy, Strategic Culture, Practice. The Social Roots of Nordic Defence. Cooperation and Conflict 2005. Vol. 40. № 1. С. 5–23.

Після розвалу біполярного світу «стратегічна культура» знайшла свою реінкарнацію в праці Алістера Джонстона⁵ у якій науковець вже повноцінно окреслив межі розуміння «стратегічної культури» та вибудував підходи до її вивчення. А. Джонстон в висновку свого дослідження припускав, що стратегічна культура є тим фактором який визначає стереотипну поведінку політичних еліт щодо питань стратегічного значення.

Російський політичний дослідник Андрій Кокошин, котрий перший в російську науці почав вивчати поняття стратегічної культури, розвиваючи думку щодо її ролі в суспільстві зазначав, що стратегічна культура є атрибутом не лише військової сили чи держапарату в уособленні політичних еліт а всього народу загалом.⁶ Проте я не є прихильником цієї думки з огляду на те, що «народ» в своїй знеособленій формі є скоріше носієм певного стереотипного мислення щодо стратегічних питань. Проте, його відчуженість від прийняття рішень, котрі стосуються стратегічної та безпекової царини не сприяють тому, що «народ» може бути носієм стереотипних практик прийняття політичних рішень.

Також, дослідженні ми звертаємось до російських та польських дослідниць, таких як Ольга Малинова⁷ та Агата Влодковска-Баган⁸ які займаються вивченням питань впливу історичних традицій Росії на її політичну поведінку та формування стратегічної культури Росії, котрі в своїх працях

⁵ Johnston A. I. Cultural Realism: Strategic Culture and Grand Strategy in Chinese History. 1994. URL: <http://infinity.wecabrio.com/691002398-cultural-realism-strategic-culture-and-grand-strat.pdf>.

⁶ Кокошин А. А. О стратегической культуре. 2003. URL: <http://viperson.ru/articles/a-a-kokoshin-o-strategicheskoy-kulture>.

⁷ Мальнова О. Ю. Стратегическая культура и фреймы коллективной памяти (на примере постсоветской России). 2018. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/strategicheskaya-kultura-i-freymy-kollektivnoy-pamyati-na-primere-postsovetskoy-rossii>.

⁸ Włodkowska-Bagan A. Soft Power w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej wobec państw" bliskiej zagranicy. 2012. URL: <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-7b8cd287-f391-4b49-bed0-0f6e14d99e74>.

визначають суспільно визнані символи, які формують як історичну ідентичність росіян так і їх культурний простір, в тому числі й елементи стратегічної культури. Праці цих дослідниць є важливими в контексті того, що вони дають зрозуміти джерело російського стереотипного мислення про «ворожий захід» який хоче знищити Росію, яке лежить ще в часи Московського царства і його окупації Річчю Посполитою. Тобто, це дослідження показує тяглість історичної травми, яка посприяла формуванню певного стереотипного способу мислення в російському культурному полі.

Теоретична основа дослідження

Теоретичною основою дослідження є напрацювання Алістера Джонстона. Взявши до уваги критику стратегічної культури дослідник змінив підхід до вивчення її ключових елементів. Науковець вибудував нову концепцію, у якій стратегічна культура – цілісна «система символів»(засобів аргументації, аналогій, метафор, очікувань), яка формує уявлення про роль і ефективність військової сили в міждержавних відносинах, при цьому, надаючи їм аури очевидності. Тим самим стратегічна культура створює довготривалі та стійкі стратегічні вподобання.

Зокрема, А. Джонстон визначає історичну тяглість стратегічної культури і її приналежність до країни, і яка, в рамках цієї країни, передається в спадок від одного державного утворення до наступного. Така тяглість стратегічної поведінки забезпечує її сталість і відносну незмінність в ключових аспектах.

Виходячи з цього, ми також можемо розглядати стратегічну культуру як лінзу, через яку краще розгледіти спадкоємність міжнародних конфліктів та мотивацію дій держав.⁹ Використовуючи підхід Джонстона для опису стратегічної культури РФ ми визначаємо напрямки і базу нашого дослідження.

Дизайн дослідження

⁹ Al-Rodhan N. Strategic Culture and Pragmatic National Interest. 2015. URL: <https://www.globalpolicyjournal.com/blog/22/07/2015/strategic-culture-and-pragmatic-national-interest>.

Предметом дослідження є стратегічна культура Російської Федерації.

Метою дослідження є відмінності ключових елементів стратегічної культури Російської Федерації від ключових елементів стратегічної культури Радянського Союзу.

Завдання дослідження:

- конкретизувати соціокультурні та історичні фактори формування та еволюції стратегічної культури РФ;
- описати еволюцію стратегічної культури Російської Федерації від стратегічної культури Радянського Союзу;
- визначити основні характеристики стратегічної культури РФ сьогодні;
- сформулювати роль стратегічної культури РФ, у контексті збройного конфлікту на Сході України;
- описати роль стратегічної культури РФ, у контексті світових політичних трансформацій.

Дані і методи:

У даному дослідженні ми використовуватимемо первинні якісні дані, а саме – документи і тексти(письмові та усні) стратегічних мислителів, військових лідерів, лідерів суспільно-політичних думок, національних еліт, які приймають рішення в сфері безпеки, а також, образи війни і миру задокументовані в літературі та ЗМІ. Для такого виду даних, визначення характеру конотацій і їх повторюваності ми використовуватимемо дискурс-аналіз, а саме, метод дискурсивної психології. Даний метод дасть нам змогу провести збірний аналіз змін в публічному дискурсі ключових понять через які виражається стратегічна культура. Також ми використовуватимемо порівняльний метод, для проведення порівняння між основними семантичними поняттями стратегічних культур Радянського Союзу та Російської Федерації.

Інтерпретація даних.

З причин великої кількості підходів до вивчення поняття «культура» існує й проблема в побудові єдиного визначення «стратегічної культури». Проте всі дослідники цього явища сходяться в тому, що це певне середовище, яке є наслідком культурної діяльності людини, й котре сприяє до певної поведінки в питаннях безпекового та стратегічного характеру.

В дослідженні ми використовуватимемо й опиратимемось на визначення А. Джонстона, котрий сформував це поняття як «Цілісну «система символів»(засобів аргументації, аналогій, метафор, очікувань), яка формує уявлення про роль і ефективність військової сили в міждержавних відносинах», й яка формується в ході розвитку суспільства за допомогою історичної пам'яті(історичні травми, практики взаємодії і т. ін.) та досвіду політичних практик.

Ключовими проявами стратегічної культури, на які ми звертатимемо увагу в нашому дослідженні є:

- Історичний досвід взаємодії із зовнішнім середовищем держави, а також соціальні конструкти які з цим пов'язані (колективна/історична пам'ять, історичні травми, імперський синдром).
- Що держава вважає загрозами, як вона їх сприймає і як відповідає на них
- Якими є основні засоби реагування на загрози й наскільки важливим серед них є фактор сили, як інструмент розв'язання конфліктів та забезпечення безпеки держави.
- Як держава ставиться до альтернативних регуляторів безпеки, чи схильна покладатися на союзи для забезпечення власної безпеки.

РОЗДІЛ І. СТРАТЕГІЧНА КУЛЬТУРА, ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ПОЛІТИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

1.1. Феномен стратегічної культури: сутність та визначення

Термін «стратегічна культура» був запроваджений американським дослідником Дж. Снайдером під час «холодної війни», щоб підкреслити відмінності в радянській та американській ядерній доктрині, стратегічному мисленні при ухваленні військово-політичних рішень. Після робіт Снайдера вивчення стратегічної культури держави, для розуміння її політики, стало популярним напрямом серед дослідників. Американський вчений К. Грей визначив стратегічну культуру, як спосіб мислення щодо сили, що впливає з історичного досвіду держави, її традицій, геостратегічних чинників, національного характеру.

Снайдер вводить сам термін «стратегічна культура», яку він визначає як «сукупність поширених переконань, установок, поведінкових патернів щодо ядерної стратегії, до певної міри сталих». Іншою ключовою роботою в рамках аналізу стратегічної культури було дослідження К. Бута «Стратегія та етноцентризм», в якій автор застерігає від етноцентризму та стверджує, що «спотворення, спричинені культурою, важливі, як і інші механізми сприйняття, оскільки не існує чіткої лінії між сприйняттям реальності та самою реальністю: наш стратегічний план реальності незмінно пов'язаний із нашим способом його уявлення». Незважаючи на потенційну продуктивність ідеї, вона була піддана академічній критиці та, із закінченням холодної війни, яка хоча б якось стимулювала дослідження в цій галузі, стратегічна культура взагалі на якийсь час занепала.¹⁰

У 1990-ті роки. у зв'язку із зростанням популярності критичних теорій міжнародних відносин (зокрема, «конструктивістського повороту» чи

¹⁰ Бирюков С.В. Постмодернистская революция. Статья первая. Понятие постмодерна и общественные трансформации. М., 2007. С. 54.

«культурного повороту» у міжнародних відносинах) знову виник інтерес до вивчення стратегічних культур. Ключовою роботою в цей період стає присвячена Китаю праця А. Джонстона «Культурний реалізм».¹¹

Хоча існує велика кількість критичних зауважень, дане дослідження багато в чому відродило інтерес до вивчення стратегічних культур найрізноманітніших регіонів. Трохи застарілий, але досить докладний аналіз існуючих робіт із стратегічної культури з розбивкою по регіонах представлений у праці Л. Сондхауса.¹²

Незважаючи на прагнення низки дослідників відмовитись від використання терміну «стратегічна культура», слід зазначити, що критика досліджень національного характеру не означає, що самі ці дослідження мають бути відкинуті як непродуктивні або не відповідні науковому етосу. Вкрай важливим видається той факт, що аналіз особливостей національного характеру набув величезної значущості в незахідних країнах на тлі глобальних процесів, що здійснюються багато в чому на основі західних інструментальних стандартів.¹³

Не дивлячись на підвищений інтерес до вивчення стратегічної культури, досі немає загальноприйнятого визначення цього поняття чи чіткого опису його компонентів. Дослідники стратегічної культури дають таке визначення стратегічної культури – «сукупність переконань, припущень, моделей поведінки, що поділяються членами соціальної спільноти, моделей поведінки, що впливають із загального досвіду та прийнятих наративів (в усній та письмовій формах), яка визначає колективну ідентичність та відносини з

¹¹ Бирюков С.В. Постмодернистская революция. Статья первая. Понятие постмодерна и общественные трансформации. М., 2007. С. 54.

¹² Коротаев С.А., Шкаратан О.И. Постсоветская государственность и общество. Статья 3. Укрепление государственности и социальный контракт между обществом и властью. Общественные науки и современность. 2018. № 1. С. 27-28

¹³ Петров К. Е. Доминирование концептуальной многозначности: «сильное государство» в российском политическом дискурсе [Domination of the Conceptual Ambivalence: the Concept of the “Strong State” in the Russian Political Discourse]. Полис. 2006. № 3. С. 85-86

іншими групами, а також затверджує підхід до забезпечення власної безпеки».¹⁴ Це визначення запропоновано К. Греєм, який також розуміє стратегічну культуру не як незалежну змінну, яка надає чіткий вплив на зовнішньополітичні рішення, але як «контекст, джерело впливу», який впливає на прийняті рішення, але не обов'язково визначає його. Видається доцільним докладніше зупинитися на положенні Грея, оскільки воно безпосередньо пов'язане з центральними дебатами в теорії стратегічної культури. Суть проблеми зводиться до наступних положень: теорія стратегічної культури стверджує, що поведінкові патерни впливають на стратегічну культуру, на що у своє чергу впливає стратегічна поведінка.¹⁵

Така модель є неоптимальною тим, що містить у собі логічне протиріччя, певне «порочне коло». Якщо розглядати стратегічну культуру як єдине джерело впливу на стратегічну поведінку, то породжується тавтологія, адже всі люди є носіями культури, і в такому разі теорія стратегічної культури не містить каузального пояснення тих чи інших дій. Незалежна змінна – стратегічна культура – прирівнюється до залежної змінної – стратегічної поведінки. Якщо сприймати стратегічну культуру лише як контекст, то логічне протиріччя усувається, але значно зменшується пояснювальна сила теорії, що показує її у невідповідному світлі проти раціональних теорій прийняття стратегічних рішень¹⁶

Ця проблема вилилася у суперечку двох найвизначніших теоретиків стратегічної культури – К. Грея та А. Джонстона. Джонстон пропонує розмежувати стратегічну культуру та стратегічну поведінку, взявши за незалежну змінну лише перший аспект. Грей у свою чергу заявляє, що

¹⁴ Петров К. Е. Доминирование концептуальной многозначности: «сильное государство» в российском политическом дискурсе [Domination of the Conceptual Ambivalence: the Concept of the “Strong State” in the Russian Political Discourse] // Полис. 2006. № 3. С. 85-86.

¹⁵ Al-Rodhan N. Strategic Culture and Pragmatic National Interest. 2015. URL: <https://www.globalpolicyjournal.com/blog/22/07/2015/strategic-culture-and-pragmatic-national-interest>.

¹⁶ Базовые пункты предвыборной программы Алексея Навального. Электронный ресурс. URL: <https://2018.navalny.com/platform>.

неможливо розвести культуру і поведінку, оскільки культура включає як ідеї, так і поведінку.¹⁷

З іншого боку, Ф. Морган стверджує, що методологічний недолік роботи Джонстона в тому, що стратегічна культура, навіть розмежована зі стратегічною поведінкою, не може виступати як незалежна змінна, оскільки культура не є щось незалежне. Морган пропонує вважати її проміжною змінною між стимулом як впливу стратегічного оточення і реакцією у вигляді відповіді держави цей стимул. Таким чином, є три найпоширеніші погляди на природу стратегічної культури та її вплив на зовнішньополітичну стратегію:

1. Стратегічна культура невіддільна від стратегічної поведінки;
2. Стратегічна культура – незалежна змінна, яка визначає залежну змінну – стратегічну поведінку;
3. Стратегічна культура є проміжною змінною між зовнішнім подразником (незалежною змінною) та стратегічною поведінкою (залежною змінною).¹⁸

З урахуванням того, що Грей надалі уточнює свою теорію стратегічної культури, вводячи поняття контексту, на поточному етапі це трактування є більш адекватним, ніж версія Джонстона.

Що стосується критики пояснювальної сили теорії стратегічної культури, то, безумовно, ця теорія на даному етапі свого розвитку навряд чи може розглядатися як заміна існуючих моделей прийняття зовнішньополітичних рішень. Ф. Морган виділяє дві школи дослідників стратегічної культури: «описову» (К. Грей, Д. Джонс), що проводить масштабний історичний аналіз патернів у стратегічній поведінці певних держав і намагається робити прогнози на основі отриманих результатів, та «аналітичну» (Е. К'єр, Дж. Легро, А. Джонстон), представники якої віддають перевагу більш вузьким визначенням

¹⁷ Ассман Я. Культурная память. Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. Пер. с нем. М.М. Сокольской. М., 2004. С. 45.

¹⁸ Там само.

культури загалом та стратегічної культури зокрема, а також суворим, глибоким методам дослідження. Аналітична школа вивчає певні галузі стратегічної поведінки на основі ситуацій, в яких модель раціональної політики та реалістичний напрямок теорії міжнародних відносин не можуть адекватно пояснити вчинені акторами дії (наприклад, Легро досліджує причини того, чому деякі учасники Другої світової війни добровільно відмовилися від бомбардування цивільних об'єктів, застосування хімічної зброї та торпедування торгових кораблів). На думку Моргана, підхід аналітичної школи набагато продуктивніший і дозволяє уникнути тих помилок, які неминуче виявляться у роботах прихильників описової школи (наприклад, перевизначеності – стратегічну культуру, як незалежну змінну визначає безліч інших незалежних змінних).¹⁹

Водночас у такому розумінні місця стратегічної культури у процесі реалізації зовнішньополітичної стратегії є складнощі. Стратегічна культура у такому трактуванні виступає у ролі своєрідного «Бога білих плям»: прихильники культуралістського підходу використовують приклади нездійснених передбачень політичних реалістів і лібералів для доказу тези про те, що «культура має значення», тоді як останні змушені погодитися з цією тезою, але при цьому все ж таки віддають пальму першості раціональним теоріям прийняття стратегічних рішень. Виникає парадоксальна ситуація: теорія стратегічної культури нібито працює лише тоді, коли помиляються фундаментальні напрями теорії міжнародних відносин.²⁰

Таке розуміння взаємодії культури і стратегії виглядає досить дивним і виступає як явна перешкода на шляху до становлення конструктивізму як ще одна школа теорії міжнародних відносин, що дорівнює статусу з реалізмом і лібералізмом. Навіть якщо погодитись з тим, що стратегічна культура є лише

¹⁹ Johnston A. I. Thinking about Strategic Culture. *International Security*. 1995. Vol. 19, №4. С. 32–64.

²⁰ Голиков А.Г. К историографии проблемы российской цивилизации. *Российская цивилизация: этнокультурные и духовные аспекты*. М., 1998. С. 66–68.

проміжною змінною, вкрай спірно відмовляти їй у постійному впливі, що здійснюється на осіб, які приймають рішення. Культура все ж таки відіграє більшу роль, ніж їй приписують у політичному позитивізмі, але водночас і меншу, ніж стверджують культурні детерміністи.²¹

Критика Моргана, безумовно, важлива для коригування роботи «описової» школи, і не можна заперечувати продуктивність робіт «аналітиків», але це не означає, що слід відмовитися від першого підходу або ставити його на щабель нижче за аналітичний напрям. Якщо культура впливає на прийняття стратегічних рішень однаковою мірою, необхідно з'ясувати, як розподіляється цей вплив і від чого залежить його ослаблення чи посилення. У розумінні ролі стратегічної культури у структурі прийняття зовнішньополітичного рішення є ще один важливий момент, який залишився практично поза увагою теоретиків стратегічної культури.²²

У більшості випадків стратегічна культура протиставляється моделям раціонального прийняття рішень і тим самим до певної міри виявляється в домені ірраціонального (актор не вибирає ту модель дій, яка була б для нього найбільш вигідною і оптимальною для досягнення її цілей, під якими зазвичай розуміються захист національних інтересів і забезпечення національної безпеки, тобто реалістичні категорії). Водночас у сучасній теорії міжнародних відносин порушується питання адекватності теорії раціонального вибору і виникають інші теорії, що постулюють обмежену раціональність акторів. Наприклад, полієвристична теорія розглядає процес раціонального вибору як двоетапну модель, на першій стадії якої особи, що приймають рішення, за допомогою когнітивної евристики відмовляються від тих варіантів, які можуть

²¹ Steinmo S. Historical Institutionalism. Approaches and Methodologies in the Social Sciences: A Pluralist Perspective. Cambridge.. С. 118-138.

²² Morgan F. E. Compellence and the Strategic Culture of Imperial Japan Implications for Coercive Diplomacy in the Twenty-First Century. Greenwood., 2003. С. 89-90.

нести в собі політичні ризики для них, а на другому етапі вибирають із альтернатив шляхом раціонального підрахунку.²³

Постає закономірне питання: на підставі яких критеріїв можна виділити парадигму стратегічної культури? Очевидно, що це питання пов'язане з проблемою визначення структури стратегічної культури загалом. Навряд чи можна стверджувати, що серед теоретиків стратегічної культури існує загальноприйнята концептуальна матриця, на яку можна спертися в аналізі зовнішньої політики. М.І. Рихтик, наприклад, виділяє у стратегічній культурі, з одного боку, уявлення про навколишню дійсність, з іншого – реагування на конкретні виклики. Аналогічну думку висловлює професор Чжоу Піці, дослідник стратегічної культури в Університеті національної оборони Китаю, який розглядає стратегічну культуру як поєднання цінностей.²⁴

До перших відносяться уявлення про роль війни у розвитку людського суспільства, сприйняття війни як інструменту реалізації національних інтересів, сприйняття загрози як гри з (не) нульовою сумою та уявлення про роль військової сили. Модель мислення є реалізацію та розвитку цінностей з урахуванням конкретної історичної обстановки. Д. Джонс говорить про три рівні стратегічної культури: вплив географічних, етнокультурних та історичних змінних; політична структура та соціально-економічні характеристики; природа взаємодії між військовими та політичними інститутами.²⁵

Індійський дослідник Раджеш Басрур, аналізуючи стратегічну культуру виключно в контексті ядерної зброї, виділяє в ній три компоненти: умоглядний, представлений рівнем первинних уявлення про природу міждержавних відносин та операційний рівень (переваги в галузі реагування на загрози); практичний компонент (патерни дій, що повторюються в діяхронічному зрізі) і

²³ Gray C. S. Comparative Strategic Culture. Parameters. 1984. № 1. С. 26–33.

²⁴ Там само

²⁵ Jones D. R. Soviet Strategic Culture. Strategic Power: USA/USSR. L., 1990. С. 35–49.

конструкція, сформована характером реагування на погіршення міжнародного клімату, стійкістю до ситуаційної невизначеності та ставленням до контролю над озброєннями. Ф. Морган говорить про три змінні, з яких складається стратегічна культура: механізми прийняття рішень уряду, стратегічні переваги (оцінка політичними діячами сценаріїв розвитку світової політики з урахуванням національних інтересів) та сприйняття (оптика політичних лідерів).²⁶

Стратегічна культура в загальному контексті розглядається як одна із складових розробки концепції зовнішньої політики та безпеки. Дане поняття пов'язане з більш звичним поняттям стратегічної безпеки, але не збігається з ним за низкою критеріїв, маючи на увазі ширший культурологічний контекст. Змістовно аналіз поняття «стратегічна культура» включає в себе характеристику стратегічно важливих показників розвитку конкретної держави або регіону, в яку входить: геополітичний стан держави, економічний та оборонний потенціал, політичні структури, правова та політична культура, науковий та освітній потенціал соціуму, прийняті нормативні документи, що визначають стратегію безпеки конкретної держави чи співтовариства, історичний досвід вирішення зовнішньополітичних конфліктів, рівень включеності до процесів глобалізації.

1.2. Історико-політичні витоки патернів поведінки російської влади

Специфіка політичного життя будь-якої країни, в історичному минулому є важливим фактором впливу на реалізацію політичних рішень (зовнішнього та внутрішнього характеру) у сучасності. Перелік перманентно відтворюваних політичних інтеракцій в різних історичних періодах формують відповідні історико-політичні традиції.

²⁶ Morgan F. E. Compellence and the Strategic Culture of Imperial Japan Implications for Coercive Diplomacy in the Twenty-First Century. Greenwood., 2003. С. 89-90.

Політично-поведінкові традиції є найважливішим елементом політичної та інших сфер життя суспільства. Традиція як форма та механізм здійснення наступності виражає стійкість, стабільність, відтворюваність елементів політичного досвіду протягом тривалих періодів часу. Політична традиція має двояку сутність: з одного боку, вона є відбитком політичних відносин, з другого, активно впливає поточний політичний процес. Традиції формують призму світосприйняття суспільства, що визначає те чи інше сприйняття суспільством політики, а також передачу індивідуальних політичних характеристик суспільної свідомості в часі. Політична традиція є найважливішим чинником соціалізації окремої особистості, сукупність яких утворюють суспільство. Вона утворює найбільш стійкий прошарок політичної культури, виступаючи основним механізмом її відтворення та передачі.²⁷

Політичні традиції виступають засобом упорядкування та стабілізації суспільної системи, її захисту від хаосу та неорганізованості. Також, поряд з іншими феноменами політичного життя, ці традиції є важливим фактором вироблення та прийняття політичних рішень, визначають характерні способи та засоби досягнення політичних цілей, являють собою засіб організації політичного життя.

Політичні традиції Росії є результатом існування держави протягом сотень років. Вони характеризуються досить високим ступенем складності та суперечливості, що визначається особливостями вітчизняної політичної історії. Оскільки, політична традиція – це відбиток попереднього політичного процесу, тому причини утворення тих чи інших традицій слід шукати, передусім, особливостях розвитку російської держави.²⁸

²⁷ Почта Ю.М. Мусульманское общество между фундаментализмом и либерализмом: проблема гражданского общества. Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Политология. 2017. №1. С. 56.

²⁸ Там само.

Загальновизнаними цінностями домінуючої політичної культури Росії завжди були цінності комунітаризму (що сходять до суспільного колективізму і зумовлюють як пріоритет групової справедливості перед принципами індивідуальної свободи особистості, а, й у кінцевому підсумку – провідну роль держави у регулюванні політичного й соціального життя), і персоналізованого сприйняття влади, що постійно проявляється у пошуку сильного лідера, здатного вивести країну з кризи. Провідною політичною ідеєю була і є «соціальна справедливість», що зумовлює перевагу морально-етичної оцінки міжгрупової політичної конкуренції та соціальної взаємодії в суспільстві.²⁹

Відповідно для таких культурних орієнтацій були характерні і нерозуміння ролі представницьких органів влади, тяжіння до виконавчих функцій з обмеженою індивідуальною відповідальністю, незацікавленість у систематичному контролі за владою, заперечення високого значення кодифікованої законності. Панівний тип політичної культури вирізнявся ще й схильністю до несанкціонованих форм політичного протесту, схильністю до силових методів вирішення конфліктних ситуацій, а також невисокою зацікавленістю громадян у пошуку компромісних технологій владарювання.³⁰

М. Бердяєв вказував на наявність практично рівнозначних протилежних орієнтацій у політичній свідомості населення Росії: анархізму (прагнення абсолютної свободи) та державництва (прагнення зміцнення держави). У цьому симбіозі, що постійно відтворюється, і полягає специфіка політичних традицій Росії. Ця двоїстість та ірраціоналізм російської культури, її антиномічність, що виявляється в готовності віддати життя за свободу та одночасно сервілізму. Саме тому, на різних етапах російській історії, створювалися, й у різних формах

²⁹ Коротаев С.А., Шкаратан О.И. Постсоветская государственность и общество. Статья 3. Укрепление государственности и социальный контракт между обществом и властью. Общественные науки и современность. 2018. № 1. С. 58.

³⁰ Глазьев С.Ю., Локосов В.В. Оценка предельно критических значений показателей состояния российского общества и их использование в управлении социально-экономическим развитием // Вестник РАН. 2012. Т. 82. №7. С. 593.

відтворювалися інститути і стереотипи, відповідні зазначеним вище орієнтаціям. Ці орієнтації зумовили специфіку взаємодії російської демократії та автократії. Йдеться про одночасне співіснування у російському менталітеті двох видів цінностей.³¹

Слід врахувати, що у соціології та політології цінності трактуються як «ціннісне ядро» культури, концентроване духовне вираження здібностей та інтересів соціальних спільностей як основи мотивації людської поведінки. Цінності можна розглядати з двох сторін: предметної (значущі властивості реальних об'єктів) та нормативної (вимоги до поведінки людей). У предметній формі цінності транслиуються з покоління до покоління і становлять елемент традиції. В особистому втіленні вони є засвоєння людиною соціальних стандартів мислення та поведінки. Структура та характер цінностей, прийнятих у певному співтоваристві, залежать від панівних у ньому уявлень (понять). Поняття обґрунтовують цінності, а система цінностей одночасно інтегрує та диференціює людей, сприяючи виникненню різних соціальних спільностей. Вона формує «колективний портрет» будь-якої з цих спільностей, обумовлює їхню своєрідність, відмінність одна від одної. У кінцевому підсумку цінності виражають специфіку способу адаптації соціальних спільностей до умов довкілля, способу їх виживання та відтворення.³²

Ціннісні орієнтації населення певної держави, на відміну економічних інтересів і політичних уподобань, створюються не поточними ситуаціями, а всієї історією країни й становлять інваріантний набір вироблених під час цієї історії мотивів соціальної дії, який відрізняє його тип від іншого. Важливу особливість в російській культурі та цивілізації становила дуже складна

³¹ О Концепции национальной безопасности Российской Федерации: указ Президента Рос. Федерации от 10.01.2000 г. № 24 [About the [The Conception of the State Security of Russian Federation. The Order of the President. 2018. №1 Russian Federation, 10.01.2000. № 24]. URL: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/14927>.

³² С сыновьей почтительностью. 07.10.2017 // Газета.ru. Электронный ресурс. URL: https://www.gazeta.ru/politics/2017/10/07_a_10921244.html.

стратифікація суспільства, розмитість соціальних і класових кордонів, що створювало передумови для узгодження соціальних інтересів. На відміну від Європи, усі російські соціальні прошарки відрізнялися своїми правами, обов'язками, повинностями на користь держави. Особливості геополітичного становища єдиної незалежної православної держави – Московського царства, затиснутого католицьким (пізніше і протестантським) Заходом і Північчю і мусульманським Півднем і Сходом, кожен із яких значно перевершував Москву матеріальною та військовою могутністю, визначили історичну долю російського народу.³³

В цих умовах відбулось поєднання православної, етнічної та національної самоідентифікації росіян. Російська держава з моменту прийняття християнства ґрунтувалася на канонічній теорії «симфонії влади» – двоєдності світської та духовної соборної влади, держави та церкви, що існують автономно, але однаково відстоюють православні цінності. Найбільш функціональною формою даного синтезу стало самодержавство, єдиним джерелом влади якого був імператор, обмежений лише православною мораллю і силою традицій.³⁴

Згодом найважливішою характеристикою політичної культури більшості росіян стало розуміння чи усвідомлення особливого значення державності, ролі держави як збирача земель та народів, їх опори. Основного захисника православної культури, самого існування багатьох народів. Тому почуття патріотизму російського та інших народів має глибоке коріння, органічно пов'язане з важливою роллю держави в цьому процесі. Відповідно політичний чинник російського етнічного самосвідомості – це чинник історії російської державності.³⁵

³³ Плетеников А.Ю. К вопросу об «особом» пути русской цивилизации // Русская цивилизация: исторический феномен или миф? – М., 1998. С. 47.

³⁴ Там само

³⁵ Фролова О.С. Политическая культура современной России / О.С. Фролова, С.В. Генералова // Молодой ученый. – 2017. – № 23.

Автократичні традиції сформували у населення звичку персоніфікувати владу та робити ставку на сильних (ефективних) керівників держави. Подібні керівники користувалися популярністю в Росії через низьку політичну мобільність демократичних інститутів, яка у свою чергу була обумовлена якісною неоднорідністю (етнічною, культурною, релігійною, регіональною) населення країни. Однак, незважаючи на це, в Росії виникли і в тій чи іншій формі відтворювалися своєрідні демократичні інститути, що узгоджували різноманітні інтереси різних частин населення. У той самий час ці інститути неспроможні забезпечити ефективність управління з зазначених причин. Саме через якісне розмаїття країни цю функцію могли ефективно здійснювати лише єдиновладні правителі. Тому демократичний рух у Росії під час ліберальної політичної реформи відродив як російський парламентаризм у вигляді Державної думи і Ради Федерації, але й легітимну автократію у вигляді всенародно обраного глави держави – президента.³⁶

І новітня історія цих інститутів свідчить про наявність безлічі проблем у їхніх взаєминах, а також про те, що вони можуть успішно здійснювати свої функції лише на основі підтримки. Домінуюча роль держави в соціально-політичних процесах була зумовлена і особливим «мобілізаційним типом розвитку», для якого було характерно використання в різні історичні періоди надзвичайних засобів та надзвичайних організаційних форм – або для збереження існування самої російської цивілізації, або для забезпечення «наздоганяючого розвитку».³⁷

Як зазначалося, специфікою Росії було взаємообумовлене співіснування автократії та демократії. Ці протилежні засади політичного життя протягом більшої частини історії підтримували один одного. У ті періоди історії Росії,

³⁶ Фролова О.С. Политическая культура современной России / О.С. Фролова, С.В. Генералова. Молодой ученый. 2017. №23.

³⁷ Сенявский А.С. Цивилизационный подход в изучении российской истории XX века. Россия и мировая цивилизация. К 70-летию члена-корреспондента РАН А.Н. Сахарова. М., 2000. С. 24.

коли демократія не врівноважувалася автократією, зазвичай суспільство впадало в глибоку соціальну кризу. І навпаки – коли автократія не врівноважувалась демократією, влада повністю виходила з-під контролю суспільства, перетворюючись на деспотію. Зрештою крайності цих двох тенденцій могли призвести до повного руйнування незбалансованої форми держави.³⁸

Тут також слід наголосити і на такій політичній традиції, як ставлення до позитивного права. «Зовнішня свобода», тобто свобода особистого вибору, обмеженого раціонально сконструйованими нормами, законами, і яка, напевно, була вже з XII ст. ключовим поняттям західної правосвідомості, ніколи у Росії не була пріоритетною цінністю і заміщалася поняттям «волі» як повної свободи і незалежності людини. Інакше кажучи, особливість правового архетипу російського народу проявляється з одного боку – у справедливому усвідомленні об'єктивної недостатності правових норм, з другого – у недооцінці реальних можливостей права у регулюванні соціальних та інших відносин. Наслідком двоїстості російської правосвідомості, зазначав митрополит Іоанн, була «готовність з одного боку – беззаперечно підкорятися, не претендуючи на співучасть в управлінні країною, а з іншого – повна зневага до законів, писаних тоді, коли вони не відповідають традиційним моральними імперативам».

Відмінною рисою російської культури є ідеї та традиції соборності. Соборність – поняття складніше, ніж формальний колективізм чи консенсус. Це православна установка «тримати в собі собор з усіма». У соборності здійснюється синтез думки та дії. У соціально-політичному сенсі практичною школою соборного життєвого устрою була селянська громада з її плюсами і мінусами. Соборність увійшла до ментальності російського народу і протягом

³⁸ О Концепции национальной безопасности Российской Федерации: указ Президента Рос. Федерации от 10.01.2000 г. № 24 [About the [The Conception of the State Security of Russian Federation. The Order of the President. 2018. №1 Russian Federation, 10.01.2000. № 24]. URL: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/14927>.

століть входила до міжособистісних та міжетнічних відносин, економіки, політичної системи, культури та інших сторін життя Росії.³⁹

Слід зазначити разом з тим, що Росії належить традиція, що йде від античності та від християнського уявлення про особистість – традиція, для якої держава, яка не визнає громадянських прав та низки свобод, взагалі не може такою називатися. Держава існує для загального блага всіх співвітчизників, вона є не механічною сумою інтересів, а цілою, заради якої в інших ситуаціях громадянин повинен жертвувати не лише власністю, а й життям.⁴⁰

В. Соловйов у роботі «Духовні основи життя» писав, що «в християнській державі панування, але панування не в ім'я своєї сили, а в ім'я загального блага. Є у християнській державі підпорядкування, але не з рабського страху, а, по совісті і добровільно, заради тієї спільної справи, якому однаково служать і повелитель, і піддані. Існують у християнській державі права, але права, що впливають не з безмежності людського егоїзму, а з моральної нескінченності людини як істоти богоподібної. Є в християнській державі закон, але не в сенсі простого узаконення дійсних відносин, а в сенсі їхнього виправлення за ідеями вищої правди».⁴¹

У цьому контексті можна сказати, що провідне на сьогодні становище в політичній культурі російського суспільства займають цінності державності, що виражають пріоритет групової справедливості перед принципами індивідуальної свободи, а зрештою – провідну роль держави у регулюванні політичного та соціального життя, суспільних, економічних взаємовідносин.⁴²

³⁹ Малинова О. Ю. Конструирование смыслов: Исследование символической политики в современной России [Malinova O. Constructing Meanings: A Study of the Symbolic Politics in the Contemporary Russia]. М., 2013. С. 83.

⁴⁰ Sherlock T. Historical Narratives in the Soviet Union and Post-Soviet Russia: Destroying the Settled Past, Creating an Uncertain Future. New York., 2007. С. 104-105.

⁴¹ Klein B.S. Hegemony and Strategic Culture: American Power Projection and Alliance Defense Politics. Review of International Studies. 1988. Vol. 14. № 2. С. 137.

⁴² Klein B.S. Hegemony and Strategic Culture: American Power Projection and Alliance Defense Politics. Review of International Studies. 1988. Vol. 14. № 2. С. 139-141.

Найважливішими політичними традиціями є традиції «землі» і «влади», що пояснюється їх формуванням ще період зародження давньоруської держави. Їх взаємодія справляла найбільший вплив на розвиток держави протягом усього існування. Необхідно також виділити політичні традиції сакралізації верховної влади, общинного колективізму, правового нігілізму, персоніфікації влади та інші. На етапі російської історії, політичні традиції продовжують здійснювати суттєвий вплив політичний процес. Однак, в умовах нестабільності та неоформленості політичної системи та політичної свідомості видається досить складним простежити зміну старих та формування нових політичних традицій. Для ефективного функціонування та динамічного розвитку будь-якої держави необхідно якщо не спиратися, то принаймні враховувати політичні традиції, а їхнє ігнорування буде недалекоглядною і навіть небезпечною політичною практикою.

1.3. Соціокультурні основи стратегічної культури Російської Федерації

В даний час у науковій думці існують два основні напрямки в дослідженні соціокультурного стану сучасного російського суспільства: вивчення цілісності загальнонаціонального культурного коду та проблеми суб'єктності соціуму як його здатності до активності мобілізаційного типу. Для нашого дослідження соціокультурні аспекти російського соціуму, з точки зору стратегічної культури важливі у контексті проблематики формування загального соціально-політичного простору, який обумовлює власне сутність та характер прояву стратегічної культури сучасної Російської Федерації. В рамках зазначених наукових напрямів аналізуються процеси деструктивного та консолідованого характеру у російському суспільстві, розглядаються варіанти стійких етнічних, міфологічних, культурних та соціальних конструкцій, здатних забезпечувати необхідний функціонал суспільства, ціннісну ідентичність та єдину суб'єктність мобілізаційного характеру.

При цьому, як базові соціокультурні характеристики, що задають визначальний вплив на формування соціокультурного коду суспільства в цілому та його окремих груп, виділяються універсальні цінності та архетипи, стереотипні норми та установки. У них фактично виражається ставлення соціуму до існуючих соціально-політичних міфів, культурних, релігійним питанням, а також відображаються традиціоналізм та побутова мораль. В силу цього при дослідженні соціокультурних характеристик сучасного українського суспільства найчастіше застосовується міждисциплінарний підхід, що дозволяє проаналізувати творчу складову культури нації, її мову, естетичні уподобання, найбільш поширені форми побутового спілкування, сформовані архетипи, міфи та традиції. З погляду соціокультурних характеристик сучасне російське суспільство акумулювало як архаїчні, традиційні особливості, і аспекти, характерні модерну постреформованного періоду. Так, з одного боку, в сучасній Росії спостерігається уніфікований постіндустріальний спосіб життя в рамках сучасних мегаполісів, орієнтований на редуковані шаблони масової культури.⁴³ З іншого – залишки традиціоналізму, і з третьої – процес архаїзації суспільних відносин, примітивізм у самоорганізації суспільства, відтворюють архаїчні форми відносин. До того ж, вкрай складно визначити рівень кореляції між архетиповою (міфологічною) свідомістю та інституційною недостатністю, оскільки суб'єкти сучасної ціннісної системи самоорганізуються за закономірностями архаїки.⁴⁴

Численні дослідження менталітету та міфів свідомості пострадянського соціуму підтверджують відсутність у ньому традиційної архаїки, яку прийнято було вважати причиною, що перешкоджає модернізації країни. Навпаки, основною перешкодою для модернізації є не система цінностей, а відсутність у вестернізованої та ліберально-орієнтованої пострадянської людини потреби у

⁴³ Johnston A. I. Thinking about Strategic Culture. International Security. 1995. Vol. 19, № 4. С. 51.

⁴⁴ Бирюков С.В. Постмодернистская революция. Статья первая. Понятие постмодерна и общественные трансформации. АПН. 2007.

самоорганізації та взаємодії. Такий стан ментальності багато в чому пояснюється саме тиражованими шаблонами масової культури, яка фактично позбавляє суб'єктності і особистість, і суспільство в цілому. Деякі дослідники відзначають, що у суспільстві був істотний опір ліберальному реформуванню 1990-х рр., причому було і відторгнення цінностей, на яких ґрунтувалися дані трансформації. Багато в чому це пояснюється тим, що реформи на той час виявилися неорганічними по відношенню до соціокультурної ситуації, що склалася.⁴⁵

Дослідники зазначають, що у процесі заміщення радянських цінностей західними цінностями масової культури американського зразка у російському соціумі відбулася втрата можливості вибудовування горизонтальних зв'язків та формування на їх основі інститутів управління суспільством. Таким чином, суспільство виявилось нездатним генерувати нові традиції, які могли б замінювати колективне несвідоме. В результаті, у Росії сформувався дуже специфічний тип модернізації, який ґрунтується на деструкції соціальних зв'язків. Модернізація у 90-х роках. і досі здійснюється активно лише у межах певних закритих соціальних груп, що веде до розпаду суспільства як єдиного, цілісного соціокультурного організму\простору.⁴⁶

Причому, чим вищий ступінь інтенсивності таких локальних модернізацій, тим більше активно руйнується традиційний цілісний соціокультурний простір країни. І, на наш погляд, проблема не в тому, що модернізація йшла в Росії неправильно чи здійснювалася не тими методами, а проблема в тому, що паралельно руйнувалися горизонтальні суспільні зв'язки та національна ідентичність започаткована ще політикою Радянського Союзу. У цьому

⁴⁵ Ельцин Б. Н. Об укреплении государства: послание президента России Бориса Ельцина Федеральному собранию Российской Федерации [Yeltsin B. Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation „On the Strengthening of the State”]. 1994. URL: http://www.intelros.ru/2007/02/04/poslanija_prezidenta_rossii_borisa_elcina_federalnomu_sobraniju_rf_1994_god.html

⁴⁶ Там само.

полягає, на наш погляд, ключова відмінність російської модернізації від усіх подібних процесів на європейському просторі. В даний час, на думку деяких аналітиків, процес руйнування традиційної свідомості вже має незворотний характер, оскільки традиційні цінності є лише поверхневим шаром масової свідомості. В іншому ж панують редуковані шаблони масової культури прозахідного (американського) зразка.⁴⁷

З погляду соціокультурних характеристик деякі дослідники звертають увагу на існуючий розрив між ціннісним та інституціональним факторами, оскільки владна еліта намагається поспішно знову змінити сценарій розвитку – від інерційної прозахідної моделі до мобілізаційної. В результаті такої політики «нові» традиційні цінності, що насаджуються зверху, якщо не відторгаються суспільством, то не сприймаються як щось глибоке і непорушне. У російській соціокультурній моделі сучасного суспільства немає найголовнішого – кінцевої мети розвитку, до якої має прагнути кожна людина і яка є чинником згуртування суспільства.⁴⁸

Спроби підміни такого роду мети миттєвими кон'юнктурними концептами консолідації («Кримський консенсус» тощо) призводять до швидкої мобілізації суспільства на певний короткий час, але не виконує функцію згуртування на довгостроковій основі. Такі «тематичні згуртування» призводять до хвиль в масовій свідомості, процес модернізації підміняється маніпуляціями. Оновлення як таке не відбувається, і розвиток суспільства замінюється

⁴⁷ Ельцин Б. Н. Россия на рубеже эпох: послание президента России Бориса Ельцина Федеральному собранию Российской Федерации [Yeltsin B. Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation „Russia on the Threshold of Epochs”] 1999. URL: http://www.intelros.ru/2007/02/05/poslanie_prezidenta_rosii_borisa_elcina_federalnomu_sobraniju_rf_rossija_na_rubezhe_jepokh_1999_god.html.

⁴⁸ Гофман И. Анализ фреймов: эссе об организации повседневного опыта [Goffman I. Frame analysis: An essay on the organization of experience]. М., 2004. С. 19.

стагнацією.⁴⁹ Слід зазначити, що так званий суспільний запит на сильну і ефективну владу, яка спирається на середній клас суспільства, опинився, на практиці, імітацією, симулякром, створеним для введення у масову свідомість новою правлячою елітою.

По суті, в країні досі не створено механізмів діалогу між суспільством і державною владою, яка персоніфікується в особі президента, які б діяли на практиці. У таких умовах продовжується процес руйнування соціокультурної суб'єктності суспільства. Цей процес проявляється, зокрема, у нездатності генерувати нові традиції, норми та цінності на рівні суспільної свідомості. Якщо розглядати імітацію модернізації, що цілеспрямовано проводиться правлячим режимом, то на рівні культури це виявляється у підміні загальнолюдських цінностей їх сурогатом, редукованими формами, символами та семантичними конструкціями в рамках впливу масової культури на масову свідомість. Причому, лише в такий спосіб можна забезпечити на невизначений час стабільність суспільно-політичної системи. Термін «стабільність» також трохи умовний, оскільки міфологізація соціокультурної сфери призводить у результаті не до стабілізації, а до стагнації соціуму. У разі стагнації не може відбуватися розвиток, якщо немає розвитку – неминуче відбувається деградація.⁵⁰

У результаті більшість дослідників згодні з тим, що сучасна культура Росії не є феноменом світової культури. Незалежно від точок зору на тоталітарне минуле, багато дослідників підкреслюють, що саме розрив із радянською соціокультурною традицією призвів до смислової катастрофи, яка триває вже близько 25 років. Зникла творча інтелігенція не як соціальний, а як особливий культурно-історичний феномен традиційного суспільства. На наш погляд, саме

⁴⁹ Малинова О. Ю. Официальный исторический нарратив как элемент политики идентичности в России: от 1990-х к 2010-м годам [Malinova O. The official historical narrative as a part of identity policy of the Russian state: from the 1990s to the 2000s]. Политические исследования. 2016, № 6. С. 139–158.

⁵⁰ Голиков А.Г. К историографии проблемы российской цивилизации. Российская цивилизация: этнокультурные и духовные аспекты. – М., 1998. С. 107 – 112.

через даний культурний розрив, а також під впливом шаблонної масової культури та локальних модернізацій закритих груп російське суспільство набуло всіх характерних рис «суспільства споживання», яке функціонально не призначене для генерації альтернативних західним культурних цінностей. Слід зазначити, що, досліджуючи соціокультурні характеристики сучасного російського суспільства, слід враховувати певний тип соціуму. Зокрема, у кожній із двох значущих в історії людської цивілізації ціннісних парадигм – східної та західної – відбиваються цінності, що визначають специфіку способу життя.⁵¹

Наприклад, у східній традиції пріоритет віддається єдності суспільства і людини, панування справедливості та поваги до традицій, де соціалізація особистості заснована на сім'ї та саме суспільство позиціонується як одна велика родина. Головною установкою у вихованні та соціалізації індивіда на основі східної парадигми є не трансформація світу, а творення власної особистості шляхом самовдосконалення. Основні цінності східної парадигми - патріотизм, авторитаризм, сім'я, колективізм, пріоритет спільних інтересів стосовно індивідуальних. У західній ціннісній парадигмі простежується чітке протиставлення особистості та суспільства, а також пріоритет індивідуальних цінностей по відношенню до суспільних культурних кодів. Через війну соціалізація особистості відбувається у постійної трансформації соціального середовища під впливом індивіда. Для сучасної західної культури характерні індивідуальність, ефективність, першість, гроші, агресивний стиль спілкування.⁵²

У загальнотеоретичному плані проблема регулятивної ролі ціннісних категорій у свідомості є об'єктом досліджень міждисциплінарних наук. Будучи

⁵¹ Там само.

⁵² Выступление Святейшего Патриарха Кирилла на открытии XVI Всемирного русского народного собора. 01.10.2012. Официальный сайт Московского патриархата. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/2502163.html>.

однією з центральних у вивченні політичних систем дана проблематика знаходить своє місце і в політичній науці. Це значимо як з теоретико-методологічного аспекту, і з погляду формування дієвих підходів до подальшого розгляду практичної реалізації політичних стратегій. Наявність останніх дозволить оцінити переваги та недоліки проведених перетворень у політичному процесі та перспективи створення варіативних рішень існуючих проблем.⁵³

У Росії її ключовим суб'єктом здійснення соціокультурного регулювання є правляча еліта, передусім, завдяки контролю за соціокультурними апаратами. Функції провідника соціокультурного регулювання виконує символічна суб-еліта. Інші суб'єкти традиційно мають порівняно мізерні можливості впливу на соціокультурне полі. У сучасній Росії, в рамках соціокультурного регулювання, що здійснюється правлячою елітою, можна виділити два основні дискурси, що розвиваються – дискурс безпеки і дискурс модернізації.⁵⁴

Вони співіснують, проте, останні кілька років, внаслідок низки викликів, дискурс модернізації значною мірою потіснений дискурсом безпеки. У суспільстві правляча еліта активно використовує такий інструмент соціокультурного регулювання, як дисциплінарна влада. Причому її механізми, переважно виражені через місця дисциплінарної монотонності і аналітичного простору, останніми роками еволюціонують у бік посилення дисциплінарного режиму. Культурна політика, як інструмент соціокультурного регулювання в сучасній Росії функціонує переважно на основі неоліберальних механізмів,

⁵³ Ельцин Б. Н. О действенности государственной власти: послание президента России Бориса Ельцина Федеральному собранию Российской Федерации [Yeltsin B. Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation ss „On the Effectiveness of the State Power”] 1995. URL: http://www.intelros.ru/2007/02/05/poslanie_prezidenta_rosii_borisa_elcina_federalnomu_sobraniju_rf_o_dejstvvennosti_gosudarstvennoj_vlasti_v_rossii_1995_god.html

⁵⁴ Савельев В. В. К национально-культурному вектору во внутренней политике России. Вопросы национальных и федеративных отношений. 2012. № 1. С. 28

поєднання неринкового та ринкового секторів культури, проте нині робиться спроба перегляду її базових засад.⁵⁵

Політична культура Росії, що створювалася протягом багатьох століть, продовжує формуватися. На цей процес впливають як внутрішні чинники (релігія, міфологія, символізм), і зовнішні чинники (світовий тероризм, міграція і ісламізація у Європі). При цьому, політична культура сучасного російського суспільства не є закостенілою, вона постійно розвивається, вбираючи часом риси іноземних політичних культур та пристосовуючи їх до російського політичного життя. Особливість політичної культури російського суспільства пов'язана і з колективізмом, общинним ладом. Як зазначає Н.Г. Щербініна, колективізм був властивий російській культурі у різні періоди: у язичницький період це пов'язано з багатобожжям, містицизмом, колективним характером вірувань; у період християнства – з об'єднанням населення навколо православної релігії; після Жовтневої революції – з ідеєю створення єдиного радянського суспільства. Російське суспільство завжди було схильне до конформізму. Реформи, які проводилися в різні періоди історії Росії⁵⁶(столипінські, косигінські реформи), зазнавали краху через відсутність підтримки реформаторів з боку населення, через властивий йому конформізм. При цьому цей конформізм переходить у максималізм. Він відбиває незрілість політичної свідомості, інститутів політичного життя. Російському суспільству загалом притаманна політична неграмотність.

У зв'язку з вищесказаним можна зробити такі висновки. 1. Соціалізація особистості російського суспільства пов'язана із засвоєнням цінностей двох парадигм одночасно, причому у спорадичному та фрагментарному вигляді.

⁵⁵ Начальник Главного оперативного управления Генштаба ВС РФ генерал-полковник Сергей Рудской провел брифинг для представителей СМИ. 13.10.2017. Официальный сайт Министерства обороны Российской Федерации. URL: <http://syria.mil.ru/news/more.htm?id=12146035@egNews>.

⁵⁶ Омеличкін О.В. Концепт политической культуры в российской политологии. Вестник КемГУ. Серия: Политические, социологические и экономические науки. 2016. № 2. С. 25

Внаслідок цього виходить якийсь соціокультурний гібрид, рухомий корисливими індивідуальними інтересами, проте легко мобілізується за допомогою політичних маніпуляцій масовою свідомістю. 2. У основі соціокультурного низки цінностей сучасного російського суспільства лежить розкол свідомості, оскільки нав'язувана проамериканська ціннісна парадигма вже вкоренилася у свідомості кількох поколінь росіян, але при цьому під впливом політичної кон'юнктури правляча еліта намагається екстренно перетворити західну парадигму на східну, що неминуче наводить до ціннісної дезорієнтації, апатії та соціокультурної стагнації у сучасній Росії.

РОЗДІЛ II. СТРАТЕГІЧНА КУЛЬТУРА РФ В ЕПОХУ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

2.1. Цивілізаційний вимір стратегічної культури РФ

У сучасній науковій літературі існують різні думки про сутність російської цивілізації, визначення специфічних рис Росії як цивілізаційного організму, про правомірність урахування чинника багатонаціональності щодо російської цивілізації. Основні погляди на приналежність Росії до тієї чи іншої цивілізації зводяться до таких позицій: Росія «застрягла» між власними традиційними цінностями та ліберальною цивілізацією Заходу, що підтверджується проміжним напрямом і рівнем розвитку суспільства; Росія є цивілізацією східного типу; особлива російська цивілізація є віджилим, ортодоксальним історичним явищем чи взагалі міфом; Росія – рятівниця вищої духовності, світовий духовний лідер із самобутньою, унікальною цивілізацією.⁵⁷ Важливість питання цивілізаційної специфіки, у контексті вивчення питання стратегічної культури, обумовлено тим, що політична традиція, історико-політичні чинники, соціокультурні фактори, географічне положення, релігійна специфіка, власне, формують унікальний культурно-політичний простір, який можна назвати цивілізацією. Саме цивілізаційна приналежність часто стає важливою детермінантою, аналітичним підходом до вивчення стратегічної культури окремо взятої держави.

У західній історіографії утвердився підхід до питання, в руслі концепції локальних цивілізацій. Історичний аналіз крізь призму даної концепції цілком коректний з наукової точки зору, оскільки дозволяє не лише вивчати особливості розвитку Росії, а й визначати її місце серед інших аналогічних систем.⁵⁸ Існує також усталене твердження деяких політиків і публіцистів про

⁵⁷ Савельев В. В. К национально-культурному вектору во внутренней политике России. Вопросы национальных и федеративных отношений. 2012. № 1. С. 36-37

⁵⁸ Ассман Я. Культурная память. Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. Пер. с нем. М.М. Сокольской. М., 2004. С. 97.

те, що розвиток російської держави являє собою механічну комбінацію елементів інших локальних цивілізацій без формування власної, самобутньої цивілізації. Основні параметри російської цивілізації зводяться до наступних позицій: проміжне положення між Сходом і Заходом, що обумовлює поєднання в цивілізації східних і західних, а також візантійських параметрів.⁵⁹

Цивілізація складається з російського ядра – Русі, навколо якого накопичуються елементи західно-християнської, мусульманської та буддійської цивілізацій; періодичні цивілізаційні ривки у бік Заходу (зазвичай, мають на увазі реформи Петра I і Жовтнева революція 1917 року); величезний євразійський простір – малозаселений Схід, без природних сухопутних кордонів як і чинник бурхливої військової та політичної історії Росії, як формулював Тойнбі, подвійний «виклик» – із боку Заходу і Степу; встановлення авторитарної держави; нерідка зневага юридичними регламентаціями, відсутність фетишизації закону, за словами Н.А. Бердяєва, Росія – найдержавніша і найбездержавніша країна у світі; поліконфесійність; поліетнічність.⁶⁰

При всіх відмінностях у підходах багато дослідників єдині у визнанні надзвичайної стійкості основних цивілізаційних особливостей Росії. Така стійкість інтерпретується як традиційність, відданість встановленим життєвим стереотипам, а російська цивілізація належить до переважно традиційних – на протигагу ліберальним. Зберігачем цивілізаційних традицій виступало, насамперед, селянство, а їх порушниками, ініціаторами інновацій – політичні та інтелектуальні еліти.⁶¹

⁵⁹ Батюк В. И. Украинский кризис: последствия для военной политики США и НАТО. США: Канада. Экономика - политика – культура. 2015. № 6. С. 3-18.

⁶⁰ Гофман И. Анализ фреймов: эссе об организации повседневного опыта [Goffman I. Frame analysis: An essay on the organization of experience]. М., 2004. С. 87.

⁶¹ Глазьев С.Ю., Локосов В.В. Оценка предельно критических значений показателей состояния российского общества и их использование в управлении социально-экономическим развитием. Вестник РАН. 2012. Т. 82. № 7. С. 587-614.

Певному консерватизму сприяло поєднання деяких специфічних ознак, які перебували у суперечливій взаємодії один з одним.⁶² Специфіка розвитку Росії бачиться в наступному: по-перше, у значній, домінуючій ролі держави як централізованої структури, що організовує соціум, що вибудовує його в ієрархічну систему, підпорядковану цілям соціального та політичного регулювання всього життя населення; по-друге, у синтетичній, багат шаровій культурі, включаючи релігійну сферу, як комбінації традицій та новацій, східних та західних запозичень, а також сукупності моральних норм і цінностей, не однакових для різних суспільних прошарків і народів країни; по-третє, у домінуючій ролі росіян у всіх галузевих сферах соціального, економічного, політичного життя, попри поліетнічність населення.⁶³

Розгляд цивілізації як складної структури дозволяє припустити наявність у ній якогось ядра, центру тяжіння інокультурних елементів та джерела стабільності культурно-історичної системи. У Росії її таким ядром є російські державність і культура. Багато авторів спеціально виділяють російсько-слов'янську чи російську цивілізацію, надаючи їй не властивої наукової термінології – цивілізація «Святої Русі». Політична криза на Балканах у 1990-х роках загострила увагу до теми слов'янського братства і особливо російсько-сербської солідарності. На той час активно пропагувалася концепція цивілізаційної єдності православних слов'ян. У творах авторів ліво-патріотичного прошарку наголошувалося на духовній єдності слов'янсько-православного світу, а Сербія демонструвалась як форпост російської

⁶² Ельцин Б. Н. Россия на рубеже эпох: послание президента России Бориса Ельцина Федеральному собранию Российской Федерации [Yeltsin B. Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation „Russia on the Threshold of Epochs”] 1999. URL: http://www.intelros.ru/2007/02/05/poslanie_prezidenta_rosii_borisa_elcina_federalnomu_sobraniju_rf_rossija_na_rubezhe_jepokh_1999_god.html.

⁶³ Бирюков С.В. Постмодернистская революция. Статья первая. Понятие постмодерна и общественные трансформации. АПН. 2007. С. 78-79.

цивілізації. Таким чином, академічна теорія перетворилася на чинник політичного життя.⁶⁴

За останні роки російські автори визначилися зі специфічними рисами російської, або російсько-слов'янської цивілізації: кровна спорідненість складових її народів та близькість їх мов; геополітичне становище між Сходом та Заходом; «єднання із природою»; соборність та «соборні риси слов'янської ментальності»; общинний устрій життя, народовладдя, православ'я, віротерпимість; загальна культурна спадщина. Крім того, її відмінності схильні бачити в «нетерплячості, працьовитості, добролюбстві, високій духовності та інших ідеальних конструкціях».⁶⁵ Але в самій назві вищевказаної цивілізації закладені складні компоненти: цивілізація слов'янська, але не охоплює неправославних слов'ян – поляків, хорватів та ін, православна, але не охоплює неслов'янські православні народи – греків, румун, чувашів та ін.⁶⁶ Метою розробки цієї концепції було вивчення законів історико-культурного розвитку «народу-богоносця». На тлі цієї ідеологічної задачі нелогічність запропонованої цивілізаційної конструкції не мала вирішального значення. У даному випадку дослідник стикається з відомим в національних історіографіях явищем – самолюбівання носіїв «вищої» цивілізації, яких М. Лахбаві справедливо назвав «нарцисуючими цивілізаторами».⁶⁷

При ретельному препаруванні особливостей розвитку та культури російського соціуму адепти описуваної концепції не удостоюють увагою інші цивілізації, внаслідок чого подібні дослідження перетворюються на апологію

⁶⁴ Там само

⁶⁵ Ельцин Б. Н. Россия за которую мы в ответе: послание президента России Бориса Ельцина Федеральному собранию Российской Федерации [Yeltsin B. Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation „Russia, Which We are Responsible for” 1996. URL: http://www.intelros.ru/2007/02/05/poslanie_prezidenta_rosii_borisa_elcina_federalnomu_sobraniju_rf_rossija_zh_kotoruju_my_v_otvete_1996_god.html

⁶⁶ Всероссийский центр изучения общественного мнения. URL: <https://wciom.ru>.

⁶⁷ Lapidus G. W. Between Assertiveness and Insecurity: Russian Elite Attitudes and the Russia-Georgia Crisis. *Post-Soviet Affairs*. 2007. Vol. 23. № 2. С. 138–155.

всього російського, далеку від об'єктивного наукового аналізу. Доцільно розглядати російську цивілізацію як сукупність типів і форм життєдіяльності різних етносів, що населяють Росію, об'єднаних єдиним життєвим простором, історичним часом і стійкими соціально-економічними відносинами.⁶⁸

Американський політолог С. Хантінгтон виділяє вісім основних цивілізацій – західну, конфуціанську, японську, ісламську, індуїстську, слов'яно-православну, латиноамериканську та африканську, вбачаючи в основі їх відмінностей специфіку релігійних систем, мовних культур, історичних традицій. При цьому домінування цивілізацій як суб'єктів світової політики починається, на його думку, лише із закінченням холодної війни і кризою «націй-держав», що розгортається в сучасному світі. Росія розглядається Хантінгтоном як «стрижнева держава однієї з основних світових цивілізацій, що історично ідентифікується з православним християнством». Він виділяє її в особливу цивілізацію, яка називається православною (Orthodox Civilization).⁶⁹

Західна цивілізація – це «світ західного християнства» в особі Північної Америки та Західної (протестантсько-католицької) Європи. «Російська цивілізація, – пише Хантінгтон, – це продукт самобутнього коріння Київської Русі та Москви, суттєвого візантійського впливу та тривалого монгольського правління. Ці фактори і визначили суспільство і культуру, які мало схожі на ті, що розвинулися в Західній Європі під впливом зовсім інших сил. Росія зовсім не зазнала чи слабо зазнала впливу основних історичних феноменів, властивих західній цивілізації, серед яких: римське католицизм, феодалізм, Ренесанс, Реформація, експансія та колонізація заморських володінь, Просвітництво та

⁶⁸ Малинова О. Ю. Официальный исторический нарратив как элемент политики идентичности в России: от 1990-х к 2010-м годам [Malinova O. The official historical narrative as a part of identity policy of the Russian state: from the 1990s to the 2000s]. Политические исследования. 2016, № 6. С. 139–158.

⁶⁹ Хантингтон. С. П. Столкновение цивилизаций. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=A6M0DQAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT2&dq=%D0%A5%D0%B0%D0%BD%D1%82%D1%96%D0%BD%D0%B3%D1%82%D0%BE%D0%BD&ots=HVoiZLxMKd&sig=JTUi9xRStghudTa5-2AiWMKaEek&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

виникнення національної держави» – усіх європейських, західних історичних трендів.⁷⁰

Визначаючи Росію як ядро православної цивілізації, Хантінгтон поширює сферу російського політичного та культурного впливу на всю православну Європу, включаючи Грецію та Кіпр. Цікаво також те, що на умовній «шкалі сумісності» найближчим цивілізаційним союзником Росії виступає передусім Індія, а потім – Захід. Головним антагоністом православної цивілізації (Росії), на думку Хантінгтона, слід вважати світ ісламу і, частково конфуціанську цивілізацію (Китай). Визначаючи Росію як ядро православної цивілізації, він поширює сферу російського політичного та культурного впливу на всю православну Європу, включаючи Грецію та Кіпр. Таким чином, у своєму прогнозі нового глобального протистояння Хантінгтон бачить Захід у союзі з Росією та Індією та в опозиції ісламсько-конфуціанському альянсу (гіпотетичному блоку Тегеран-Пекін-Токіо). Іншими словами, в новому переділі світу Росії пропонується зайняти відому нішу, відповідну загалом простору розселення православних народів.⁷¹ У своїх останніх працях Хантінгтон звертає увагу на новий аспект проблеми – цивілізаційний розкол самої Росії. Автор вважає, що у низці «розірваних країн» Росія перебуває у найбільш небезпечному становищі, оскільки тут відсутні всі необхідні умови для успішного «переформулювання» цивілізаційної ідентичності, а саме політична та економічна еліта не визначилася щодо можливого приєднання до Заходу.⁷² Ю.В. Яківець наважився зараховувати до єдиного цивілізаційного організму всю історичну територію Російської Імперії, але висловив думку, що Росія, Україна і Білорусь разом склали локальну цивілізацію із «спільною історичною долею, економічним і культурним простором, менталітетом». Росія,

⁷⁰ Там само.

⁷¹ Щербинина Н.Г. Архаика в российской политической культуре. Политические исследования. 1997. № 5. С. 41.

⁷² Там само.

незважаючи на домінування в ній у певні епохи східних впливів, належить до Європи і, відповідно, до цивілізацій західного типу – за «місцепроживанням», культурою, релігією (християнство), й історичним корінням.⁷³

Ю.В. Яківець зосередив свій аналіз на слов'янському компоненті російського поліетнічного суспільства. Але подібне інституційне об'єднання східнослов'янських народів не безперечно, оскільки крім загального походження і перших століть спільної історії спільне життя цих народів згодом припинилося, протікало в різних державах, в рамках яких поступово і сформувалися самостійні російський, український та білоруський етноси. За тривалістю та інтенсивністю спілкування з росіянами, за ступенем взаємного впливу українці та білоруси значно поступаються татарам. До цього можна додати культурну та політичну інкорпорацію української та особливо білоруської еліти у XVI–XVIII ст. польсько-католицький проект. Тому слід шукати загальні ознаки цивілізаційного співіснування народів у межах Росії.⁷⁴

Розмірковуючи про багатонаціональність як рису російської цивілізації, необхідно зазначити, що поняття багатонаціональної (до формування націй – поліетнічної) держави розкривається у двох значеннях: по-перше, як держава з етнічно змішаним населенням, по-друге, як сукупність територіально обмежених етносів, що входять до його склад.⁷⁵ Особливістю таких складних і територіальних утворень, як Російська Імперія, була складна структурованість, несиметричність у відносинах між імперським ядром і периферією. Система поглядів, що сформувалася в соціології, як парадигма зв'язків «центр (ядро) – периферія» дозволяє описувати і аналізувати міжетнічну взаємодію.

⁷³ Малинова О. Ю. Актуальное прошлое: Символическая политика властвующей элиты и дилеммы российской идентичности [Malinova O. The Usable Past: The Symbolic Policy of the Incumbent Elite and Dilemmas of the Russian Identity]. М., 2015. С. 68-69.

⁷⁴ Там само.

⁷⁵ Малинова О. Ю. Официальный исторический нарратив как элемент политики идентичности в России: от 1990-х к 2010-м годам [Malinova O. The official historical narrative as a part of identity policy of the Russian state: from the 1990s to the 2000s]. Политические исследования. 2016, № 6. С. 139–158.

Один з провідних дослідників даної проблеми Е. Шілз виділяє три типи центрально-периферійної взаємодії: центр сприймається більшістю населення як джерело керівних вказівок щодо поведінки, стилю життя та переконань; між центром та периферією простягається велика відстань, периферія знаходиться за межами радіусу дії центру, в окремих регіонах є відносно незалежні центри; між центром і периферією простягається велика відстань, яка заповнюється цілими сходами рівнів влади, кожен з яких певною мірою самостійний, але визнає головну роль «великого центру».⁷⁶

Третій тип – проміжна модель між першими двома – найкраще відображає характер зв'язків між урядовими інстанціями і провінціями колосальної російської держави.

Можна погодитись із С. Хантінгтоном у тому, що дослідження культурно-історичної динаміки Росії може здійснюватися в контексті концепту «цивілізаційного розколу». Розкол цивілізаційної ідентичності пронизує історію, політику, культуру, соціальні відносини, особистість, будучи своєрідним дискурсом історико-культурних суджень про Росію. Зрозуміти сутність російської цивілізації означає не тільки визначити загальний вектор культурно-історичного розвитку Росії, а й осмислити його ризики та протиріччя, виклики та надломи. Цивілізаційна концепція С. Хантінгтона, незважаючи на її помітну політизацію та залежність від ситуативних, кон'юнктурних оцінок, зіграла величезну роль у розгортанні широкої дискусії з проблем сучасну інтерпретацію всесвітньо-історичного процесу.

2.2. Зміни російських підходів до розуміння держави і її ролі в «Єльцинський період»

Стратегічна культура Росії виявляється у особливому, властивому країні та її народу характері поведінки збройних сил, у способах використання військової сили. Протягом багатовікової історії, у стратегічній культурі

⁷⁶ Там само.

російської держави сформувалася сукупність стереотипів сталої поведінки під час прийняття стратегічних рішень, що визначали долю країни та її народу. Матриця стратегічної культури дозволяє виділити у складі стратегічної культури Росії два компоненти.

Перший довготривалий, вельми інерційний соціопсихологічний компонент, який зберігається майже у незмінному вигляді при зміні військово-політичного керівництва, політичних систем та політичних режимів. Вплив саме цього компонента надає стабільність та передбачуваність діям державної машини, народу та збройних сил протягом усього існування держави. У матриці стратегічної культури стійкість цього компонента зумовлюють як об'єктивні, і суб'єктивні чинники, серед яких територіально-географічні, частина військово-стратегічних, етнічні, релігійні, національно-історичні традиції, національно-психологічні особливості більшості населення країни та інші чинники.⁷⁷

Другий компонент російської стратегічної культури схильний до впливу факторів, які можуть зазнавати різких змін. Серед них: політичні, економічні, частина воєнно-стратегічних факторів, що зумовлює ситуативні флуктуації. Прикладом позитивного впливу на стратегічну культуру Росії є перемога «радянського народу» у «Великій Вітчизняній війні» та наступні етапи відновлення та розвитку держави.⁷⁸ Імпульс таким змінам можуть надати драматичні події з травмуючими наслідками, такі як революція і громадянська війна, розвал СРСР, пов'язаний із втратою частини території та населення і що призвів до глибокої економічної та політичної кризи і т. д.. Тобто події, що викликають у народу глибокий психологічний стрес, запускають процес зміни

⁷⁷ Власов В.И. О политической культуре в российском измерении. Вопросы национальных и федеративных отношений. 2013. № 2. С. 67.

⁷⁸ Там само

соціальної парадигми, передбачають пошуки компромісів між різними групами, формують нові політико-культурні орієнтації.

Разом з тим, за певних умов цілком можливі радикальні імпульси, що призводять до негативних змін та деградації стратегічної культури держави протягом відносно невеликого часового інтервалу. Стратегічна культура Росії зазнала жорстких випробувань у період зламу радянської суспільно-політичної формації на початку 90-х років минулого століття. Тодішніми правлячими елітами була зроблена спроба перенести на російський ґрунт без необхідного критичного переосмислення елементи стратегічної культури США із запрошенням для цього радників та консультантів із Держдепу та ЦРУ. В результаті, на думку ряду експертів, під загрозою опинилася національна безпека держави, суттєво ослаблені її збройні сили, зруйновані цілі галузі промисловості та стратегічні підприємства ВПК, завдано серйозних збитків у культурно-світоглядній сфері. Отриманий негативний досвід руйнування своєї держави та її армії свідчить, що в національній стратегічній культурі не можна допускати бездумного копіювання елементів чужих культур. За словами президента Академії геополітичних проблем Л. Г. Івашова, «нинішня Росія, заблукавши в темряві дикого капіталізму, намагається знайти свій шлях, своє місце в системі сучасного світопорядку. Втискається то в західний ареал, аморальний, мерзенний і нещадний до неї та інших народів і цивілізацій, то спрямовується в обійми Китаю. Власного курсу нинішня владна «еліта» для Росії не має, точніше, вона проводить курс у нікуди. А тому формує молоду людину з незрозумілим чином свого майбутнього, неясною перспективою, цілями та завданнями. Бо за нинішньої влади олігархів та корумпованих чиновників майбутнього Росія не має. Сьогодні робляться зусилля для того, щоб зупинити нав'язаний ззовні та підтриманий деякою частиною внутрішніх

сил процес перегляду стратегічної культури Росії та повернути в політичний дискурс щось схоже на національні цінності та інтереси».⁷⁹

Формування російської стратегічної культури велося з часів Льодового побоїща, Куликівської битви, вигнання польських інтервентів у Смутні часи, отримало потужні імпульси в ході реформ Петра I в XVII ст. та Вітчизняної війни 1812 року. Ключову роль у створенні національної стратегічної культури Росії відіграли перемоги у війнах наступних століть, насамперед у «Великій Вітчизняній війні». На становлення сучасної стратегічної культури Росії впливають ряд істотних особливостей міжцивілізаційних відносин у постіндустріальну та інформаційну епоху.⁸⁰ З погляду російських мислителів стратегічна культура в сучасні дні зазнала змін з ряду причин.

По-перше, після розпаду СРСР та світової соціалістичної системи протистояння перемістилося з ідеологічної до міжцивілізаційної сфери. Боротьба йде не лише за володіння природними ресурсами, а й за утвердження певного способу життя, поширення культурно-світоглядних стереотипів.⁸¹

По-друге, загострення міжцивілізаційного протистояння викликано масштабною експансією «північноатлантичної цивілізації», яка робить спроби вестернізації країн і народів, які мають власні розвинені стратегічної культури. Під час експансії під гаслами боротьби за просування демократії та прогресу використовуються як силові, так і несилові способи та засоби, включаючи

⁷⁹ Ельцин Б. Н. Россия на рубеже эпох: послание президента России Бориса Ельцина Федеральному собранию Российской Федерации [Yeltsin B. Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation „Russia on the Threshold of Epochs”] 1999. URL: http://www.intelros.ru/2007/02/05/poslanie_prezidenta_rossii_borisa_elcina_federalnomu_sobraniju_rf_rossija_na_rubezhe_jepokh_1999_god.html.

⁸⁰ Бирюков С.В. Постмодернистская революция. Статья первая. Понятие постмодерна и общественные трансформации. АПН., 2007. С. 23.

⁸¹ Медведев Н.П., Чернышов С.И. К вопросу о сущности понятия «политическая деятельность». Вопросы политологии. 2015. № 4.

гібридні війни та кольорові революції.⁸² У стратегії англосаксонської еліти роль важливого інструменту перебудови світу відведено НАТО, яке під час штучної гібридизації переформатується з регіональної на глобальну силову систему.

І нарешті, для стратегічної культури сьогодишньої Росії як особливого типу цивілізації в умовах експансії чужих культур і традицій, на думку еліти, важливо забезпечити збереження цивілізаційної ідентичності і не допустити внутрішнього конфлікту по лінії «цивілізаційного розлому» між російсько-православною та тюрко-мусульманською субцивілізацією. взаємодія щодо реалізації духовних, культурних та екологічних пріоритетів на основі спільних національних цінностей та інтересів.⁸³

Кінець «холодної війни» і подальша трансформація світової політичної системи сприяли розвитку нових методологічних підходів у дослідженнях міжнародних відносин. Культуралізм, оформився на межі 1990–2000-х рр., розглядається його прибічниками як важливого доповнення домінуючих парадигм – неореалізму і неолібералізму.⁸⁴

У 1990-х роках Єльцин та його команда використовували для легітимації свого політичного курсу історичний наратив, який протиставляв «стару» Росію зразка СРСР та імперії Романових «новій», «демократичній Росії». Цей наратив спирався на концепт «тоталітаризму», який відображав логіку смислових

⁸² Путин В. В. Послание Федеральному собранию Российской Федерации Putin [Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation] 2005. URL: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931>.

⁸³ Сурков. В. «Куда делся хаос? Распаковка стабильности». URL: <https://actualcomment.ru/kuda-delsya-khaos-raspakovka-stabilnosti-2111201336.html>

⁸⁴ Herman R.G. Identity, Norms, and National Security: The Soviet Foreign Policy Revolution and the End of the Cold War. The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics. New York, 1996. С. 271–316.

позицій часів «Холодної війни». Цей концепт грав значну роль у переосмисленні новітньої історії у роки перебудови.⁸⁵

Принципи легітимації російської політики безпеки та зовнішньої політики спиралися на кадри колективної пам'яті, поставлені саме таким розумінням недавнього минулого. Це добре простежується у текстах послань президента до Федеральних зборів та інших документів, що обґрунтовували поточний політичний курс. Ідея, що Росія – не Радянський Союз, червоною ниткою проходила через виступи Єльцина. Основні аргументи з цього приводу можна підсумовувати так:⁸⁶

Росія зробила вибір на користь демократії, свободи та верховенства права («Комуністичний експеримент закінчився, і не було такої сили, яка б повернути час назад»; у 1990-х роках Росія повернулася на магістральний шлях світового розвитку). Це докорінно змінює ідентичність Росії у міжнародній системі координат: приймаючи цінності Заходу, вона стає його партнером («Новий характер зв'язків із Заходом відкриває сприятливі можливості для більш ефективної реалізації інтересів Росії в галузі безпеки, економіки, торгівлі, бізнесу»; важливо «розвивати відносини довіри, що склалися з більшістю західноєвропейських держав» тощо).⁸⁷

⁸⁵ Lapidus G. W. Between Assertiveness and Insecurity: Russian Elite Attitudes and the Russia-Georgia Crisis .Post-Soviet Affairs. 2007. Vol. 23. № 2. С. 138–155.

⁸⁶ Ельцин Б. Н. Порядок во власти – порядок в стране: послание президента России Бориса Ельцина Федеральному собранию Российской Федерации [Yeltsin B. Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation. The Order in Power – the Order in the Country”] 1997. URL: http://www.intelros.ru/2007/02/05/poslanie_prezidenta_rosii_borisa_elcina_federalnomu_sobraniju_rf_porjadok_vo_vlasti__porjadok_v_strane_1997_god.html.

⁸⁷ Там само.

«У Росії діють інші принципи взаємовідносин особистості держави, ніж у СРСР – відбувається «відновлення природних пропорцій соціального та індивідуального».⁸⁸

Це, у свою чергу, веде до зміни пріоритетів: ставлячи на чільне місце інтереси громадян, нова Росія не може, подібно до СРСР, витрачати ресурси на «зовнішньополітичні та військові авантюри». На відміну від СРСР, Росія – не імперія: вона відкидає «командний принцип» взаємин центру та регіонів і «жорстко централізоване управління», не прагне повернути втрачені території, хоч і готова піклуватися про права співвітчизників у колишніх радянських республіках. У 1997 р., коли Єльцин вперше торкнувся у посланні до Федеральних зборів теми захисту прав співвітчизників, він спеціально обмовився: «Позиція Росії у цьому питанні – не прикриття якихось імперських устремлінь».⁸⁹

Єльцин та його соратники досить послідовно відтворювали цей набір «уроків» недавньої історії як аргументи, що пояснюють проведений ними політичний курс. З огляду на це можна говорити про дискурсивно конструйовані фрейми, які на певному етапі поділялися як правлячої елітою, так і деякою частиною громадян, тобто були предметом культурної гегемонії. Таке розуміння «уроків минулого», з одного боку, сприяло формуванню певного сприйняття загроз національній безпеці, а з іншого – служило інструментом легітимації політичного курсу.

Щодо оборонної сфери, на підставі «глибоких змін у характері відносин Російської Федерації з іншими провідними державами» робився висновок, що

⁸⁸ Там само.

⁸⁹ Ельцин Б. Н. Россия на рубеже эпох: послание президента России Бориса Ельцина Федеральному собранию Российской Федерации [Yeltsin B. Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation „Russia on the Threshold of Epochs”] 1999. URL: http://www.intelros.ru/2007/02/05/poslanie_prezidenta_rosii_borisa_elcina_federalnomu_sobraniju_rf_rossija_na_rubezhe_jepokh_1999_god.html.

«загроза великомасштабної агресії проти Росії в найближчому майбутньому практично відсутня».⁹⁰

Хоча Єльцин звинувачував західних партнерів у подвійних стандартах у підходах до врегулювання конфліктів на території СНД, він ніколи не говорив про них як про суперників, які розпалюють ці конфлікти (як це пізніше робитиме Путін). Розмірковуючи в логіці кадру протиставлення «старої» та «нової» Росії, представники єльцинської еліти відмовлялися бачити наступність проблематики безпеки по відношенню до попереднього періоду. Колишні підходи оголошувалися апріорі помилковими, заснованими на «тоталітарній державній ідеології».⁹¹

Як Єльцин заявив у своєму першому посланні до Федеральних зборів, тепер на зміну цієї ідеології приходить «розуміння реальностей сучасного світу і місця Росії в ньому». Відкидаючи великодержавні амбіції СРСР і визнаючи відсутність колишніх ресурсів, Єльцин та його оточення були, проте, переконані, що Росія має брати участь у будівництві великої Європи, мирної, єдиної, демократичної. Не маючи можливості підкріплювати відносини з країнами Східної Європи ресурсами, російська правляча еліта покладалася на «традиційні зв'язки», які переважають «старі образи».⁹²

У президентських посланнях систематично наголошувалося на ролі Росії у врегулюванні військових і політичних конфліктів у колишній Югославії, Ірані, на Близькому Сході та країнах СНД, що мало бути підтвердженням високого міжнародного статусу. Визнаючи відносну економічну та військову слабкість

⁹⁰ Там само.

⁹¹ Там само.

⁹² Ельцин Б. Н. Об укреплении государства: послание президента России Бориса Ельцина Федеральному собранию Российской Федерации [Yeltsin B. Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation „On the Strengthening of the State”]. 1994. URL: http://www.intelros.ru/2007/02/04/poslanija_prezidenta_rossii_borisa_elcina_federalnomu_sobraniju_rf_1994_god.html

Росії, Єльцин незмінно висловлював упевненість, що «величезний науковий, духовний та оборонний потенціал» дозволить їй зайняти гідне місце у світі.⁹³

Невідповідність реальності цим очікуванням – розширення НАТО, що продемонструвало прагнення Заходу будувати «велику Європу» без участі Росії, очевидне скорочення її впливу в традиційних «зонах інтересів», військова інтервенція в Косово тощо – все це спричинило розпад «культурної гегемонії», в якій лежала єльцинська концепція безпеки. У 1999 р., після бомбардувань Косово, Рада безпеки розробила новий варіант Концепції, у якому колишні установки щодо формування багатопольярного світу замінювалися тезою протиборстві тенденцій багатопольярності і однопольярності, тобто, «спроб створення структури міжнародних відносин, заснованої на політичному, економічному домінуванні в міжнародному співтоваристві розвинених західних країн при лідерстві США».⁹⁴ Цей варіант ліг в основу нової Концепції національної безпеки, ухваленої у 2000 р. указом президента В. В. Путіна. З ретроспективної точки зору не можна не визнати, що стратегія безпеки правлячої еліти 1990-х років була нереалістичною.

Віра в те, що відмова від радянської «тоталітарної» та імперської спадщини автоматично відкриває шлях до «довірчого партнерства» з країнами Заходу, а «традиційні зв'язки» гарантують розвиток відносин зі Східною Європою та пострадянськими країнами, в умовах нестачі ресурсів не виправдалася, на думку російської політичної еліти. Слід, однак, підкреслити, що помилка була «сумлінною». Зовнішня політика 1990-х років ґрунтувалася на «отриманні уроків» з недавньої історії, вона спиралася на уявлення, які на якомусь етапі – у період перебудови та початку реформ – поділяла значна частина російського суспільства. Надалі очікування поступилися місцем

⁹³ Там само

⁹⁴ Тихонова В. А., Аксенов Ф. О. Политическая культура в системе патриотического воспитания. Вестник МГУКИ., 2016. № 1.

ностальгії за колишньою «стабільністю» та ідеологічною визначеністю, що забезпечувала колективну самоповагу. У мінливому контексті ідеї, які продовжувала артикулювати правляча еліта, більше не забезпечували культурну гегемонію.

2.3. Еволюція стратегічної моделі: від Єльцина до Путіна

З приходом В. Путіна до влади став змінюватися не лише політичний курс, а й підхід до використання минулого для його легітимації. Смисловим стрижнем путінського історичного наративу стала проєктована на всю «тисячолітню історію» Росії ідея великодержавності. Саме держава (незалежно від мінливих кордонів та політичних режимів) стала виступати як ключова цінність, що скріплює сучасну російську ідентичність. Нова інтерпретація минулого оформлялася поступово. У перші годи перебування при владі Путін продовжував дотримуватися єльцинського принципу протиставлення «старої» та «нової» Росії. Проте вже тоді у його дискурсі з'явилися нові елементи. З погляду політики безпеки, що цікавить нас, найбільш примітною символічною новацією був концепт «сильної держави». У своєму першому посланні до Федеральних зборів Путін заявив, що «єдиним для Росії реальним вибором може бути вибір сильної країни. Сильної та впевненої в собі. Сильної – не всупереч світовій спільноті, не проти інших сильних держав, а разом із ними».⁹⁵

Пізніше слово «assertiveness» (напористість, самовпевненість) використовуватиметься багатьма закордонними дослідниками для характеристики зовнішньої політики Путіна. Ідеологема «сильної держави» проєктувалась і на внутрішню, і на зовнішню політику. У першому у разі вона мала на увазі підвищення ефективності державної машини за рахунок її централізації. У другому – легітимувала боротьбу за статус на міжнародній

⁹⁵ Путин В. В. Послание Федеральному собранию Российской Федерации. Putin [Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation] 2000. URL: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/21480>.

арені як мету зовнішньої політики, що було деяким відступом від риторики 1990-х рр., що декларувала загальний пріоритет «інтересів особистості».⁹⁶

Примітно, що в тексті послання 2000 р. за пасажом про «сильну державу» йшла фраза: «Сьогодні, коли ми йдемо вперед, важливіше не згадувати минуле, а дивитися в майбутнє». Зважаючи на вимушену лояльність Путіна його попереднику, у цій заяві можна побачити затвердження нової стратегії без прямої критики старої.

Лише після повторного обрання 2004 р. Путін став дозволяти собі різкіші критичні оцінки політики 1990-х років. Проте, вже на початку 2000-х років він прагнув легітимувати свій політичний курс на контрасті з попереднім періодом. Образ «сильної Росії» пов'язувався зі сьогоденням та майбутнім, «слабкість», яка змушувала «спиратися на чужі поради» – з минулим. Прикладом такої практики може бути визначення політики 2000-х рр. за допомогою концепту «стабільності». Вже 2001 р., характеризуючи перші досягнення свого правління, Путін вдавався до порівняння: «Минуле десятиліття Росії було бурхливим, можна сказати без жодного перебільшення – революційні 2000 та початок 2001 рр. на його тлі здаються відносно спокійними».⁹⁷

Розвиваючи це спостереження, Путін міркував у тому, що страх змін має під собою історичні підстави («за революцією зазвичай слідує контрреволюція...»), і додавав: «Пора твердо сказати: цей цикл закінчено, не буде жодної революції, ні контрреволюції. Міцна та економічно обґрунтована державна стабільність є благом для Росії і для її людей, і давно настав час вчитися жити в цій нормальній людській логіці».⁹⁸

Неважко помітити, що позитивний образ справжнього («спокійного», «стабільного», «нормального») конструюється через протиставлення

⁹⁶ Там само

⁹⁷ Путин В. В. Выступление на торжественном приеме по случаю Дня Конституции [Address at a gala reception on Constitution Day]. 2002. URL: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24273>

⁹⁸ Там само.

негативному досвіду 1990-х рр. («бурхливому», «революційному», «непередбачуваному»). Нові принципи побудови офіційного історичного наративу оформилися до середини першого президентського терміну Путіна. В кінці 2002 р. він заявив у виступі з нагоди Дня Конституції: «Ось уже більше десяти років ми вимовляємо звичні слова «нова Росія». Але якщо вдуматись, то ми так говоримо про країну з тисячолітньою історією...». П'ятьма місяцями пізніше у посланні Федеральним зборам Путін назвав «воістину історичним подвигом» громадян Росії «утримання держави на просторі, збереження унікального співтовариства народів за сильних позицій країни у світі...». На зміну єльцинському наративу про «нову Росію» прийшла концепція «тисячолітньої Росії», що склалася у велику державу, здатну завоювати «сильні позиції у світі».⁹⁹

Це означало переоцінку імперської спадщини, до якої правляча еліта 1990-х років ставилася однозначно негативно. В. Путін ніколи прямо не підтримував міркування про відродження імперії, які з кінця 1990-х рр. користувалися помітною популярністю у різних сегментах російського ідеологічного спектру. Однак багато його висловлювань перегукувалися з ідеями інших учасників дискусії про імперську спадщину, внаслідок чого прочитувалися зацікавленими коментаторами як знак підтримки тієї чи іншої сторони. Сліди імперських архетипів можна знайти в путінських міркуваннях про «сильну державу», про «вертикаль влади», про «цивілізаторську місію російської нації на євразійському континенті», в його оцінках кольорових революцій 2003-2005 рр. та ін.

Великий суспільний резонанс мали і висловлювання другого президента РФ про самотність російського шляху. Актуальна з часів слов'янофілів та західників, ця тема неодноразово піднімалася і Єльциним. Однак у контексті

⁹⁹ Путин В. В. Послание Федеральному собранию Российской Федерации Putin [Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation]2006. URL: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/23577>.

протиставлення «слабкої» та «сильної» держави вона набувала іншого звучання. Згідно з путінським формулюванням, «довгий час ми вибирали: опиратися на чужі поради, допомогу та кредити або – розвиватись з опорою на нашу самобутність, на власні сили... Але це вибір слабкої держави».¹⁰⁰

У цих словах можна побачити позначки майбутньої доктрини суверенної демократії, згідно з якою Росія «обрала для себе демократію волею власного народу», що дає їй право «самій вирішувати», яким чином забезпечувати реалізацію принципів свободи та демократії, не визнаючи монопольне право Заходу з їхньою інтерпретацією. Ця доктрина стверджувала принципово нову модель самоідентифікації Росії на протигагу попередній прозахідній доктрині. Ця модель поєднувала уявлення про спільність цілей і цінностей Росії та «Заходу», властивість дискурсу 1990-х рр., з «грунтовницьким» акцентом на самобутній спосіб їх реалізації, причому вона представляла Росію як актуально (а не тільки потенційно) подібну і рівну Західному шляху, і навіть здатну служити йому взірцем у здійсненні спільних цінностей.

Мабуть, найбільш різко розрив із єльцинським розумінням «уроків історії» позначився 2005 р., коли переобраний на другий термін Путін включив у своє послання Федеральним зборам відомі слова про розпад СРСР як «найбільшої геополітичної катастрофи століття». Інтерпретація розпаду СРСР (який де-факто був актом народження нової Російської держави) як випадкової катастрофи, спровокованої діями зловмисних політиків, чудово вписувалася в концепцію «тисячолітньої» великої держави. Однак вона повністю суперечила єльцинському наративу, який представляв крах «тоталітарного» комуністичного режиму як історичну необхідність, а вибір 1990-х років. – як повернення на «шлях цивілізації». Це аж ніяк не означало тотальної «реабілітації» радянського спадщини. Найбільш цінним його елементом була

¹⁰⁰ Путин В. В. Послание Федеральному собранию Российской Федерации Putin [Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation] 2006. URL: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/23577>.

пам'ять про велику державу, яка, незважаючи на всі труднощі, змогла здійснити (нехай і не цілком досконалу) модернізацію та перетворитися на провідного актора світової політики. Але Путін, а потім Медведєв неодноразово говорили про ціну, яку довелося заплатити за ці успіхи. Важливим «уроком», що правляча еліта 2000-х років виносила з досвіду СРСР, було розуміння недоліків радянського способу модернізації та радянської безпекової політики.¹⁰¹

У 2006 р., розмірковуючи про диспропорцію військового бюджету Росії та США та про загрози, пов'язані з однополярністю, Путін говорив: «...розуміючи гостроту цієї проблеми, ми не повинні повторювати помилок Радянського Союзу, помилок епохи «холодної війни» – ні в політиці, ні в оборонній стратегії. Не повинні вирішувати питання військового будівництва на шкоду завданням розвитку економіки та соціальної сфери. Це глухий шлях, що веде до виснаження ресурсів країни».¹⁰²

Стверджуючи зовнішньополітичну «наполегливість» / «самовпевність» у стилі СРСР та легітимуючи боротьбу за міжнародний статус як мету зовнішньої політики, політична еліта 2000-х років повною мірою поділяла зі своїми попередниками уявлення про тому, що політика прямої конфронтації із Заходом веде до руйнівних наслідків.¹⁰³

Щоб зрозуміти суть стратегічної культури РФ, важливо нагадати, що путінський режим до 2012 року був практично нейтральним з ідеологічної точки зору. Незважаючи на певну обмеженість демократії, що будується (яку називали керованою, потім суверенною), ставка в цілому робилася на ринкову економіку, відкритість світової спільноти і відносно однакові цінності «цивілізованого світу».

¹⁰¹ Плетеников А.Ю. К вопросу об «особом» пути русской цивилизации. Русская цивилизация: исторический феномен или миф? – М., 1998. С. 56.

¹⁰² Концепция национальной безопасности Российской Федерации [The Conception of the State Security of Russian Federation]. Красная звезда. 1997. 27 дек. № 300–301.

¹⁰³ Lapidus G. W. Between Assertiveness and Insecurity: Russian Elite Attitudes and the Russia-Georgia Crisis .Post-Soviet Affairs. 2007. Vol. 23. № 2. С. 138–155.

Саме у 2011 році на тлі Болотних протестів перед російською владою та елітою насамперед постало актуальне питання, що або вони актуалізують ту колективну уяву, яка відповідає їхньому особистому погляду на світ, або інші форми солідарності цей вакуум заповнять. І їм цей вакуум не сподобається. Далі настав процес складання, було взято за основу три принципові напрямки. Перша ідея – це певне розуміння есхатології, тобто порятунку, яке запозичене з православної традиції. Друге – це особливе розуміння зовнішньої політики країни: «економіка негативного морального капіталу». Третя частина – це сакралізація Великої Вітчизняної війни. У Росії є дуже важливе розуміння, глибоко вкорінене уявлення, що важлива групова ідентичність, і ця групова ідентичність має етичні характеристики, етичну категорію. Але тут саме важливо, що цей не практичний вимір, етичний, в якому група є носієм етичних характеристик. Тобто, не те, що ця якась твоя зона особистої відповідальності, а те, що група може принаймні бути носієм цих етичних характеристик, колективної провини, або ж колективного захоплення, колективного переживання, колективного досвіду. І тут ми переходимо до другої частини фрази, в якій зовнішня політика сприймається не як зона якогось калькульованого реалістичного інтересу, а як зона визначення цього етичного статусу.¹⁰⁴

В цьому аспекті треба розуміти, що зовнішня політика у Росії сприймається як місце певного політичного діалогу з іншим, у пошуках якоїсь системи істини. У моделі Платона є три важливі учасники. Є «ми», є «інший», інший умовно поліс, інший грек, у нас між ним можуть бути конфлікти, це дуже погано, тому нам потрібно шукати миру, згоди, певних правил гри, не палити дома, не грабувати каравани, не займатися насильством щодо жінок та дітей. І є варвар. Із варваром це все робити можна. І при чому ця роль варвара, навіть по Платону, це саме щодо нього можна творити, по суті, все що

¹⁰⁴ Sherlock T. Historical Narratives in the Soviet Union and Post-Soviet Russia: Destroying the Settled Past, Creating an Uncertain Future. New York., 2007.

завгодно, це своєрідний гарант внутрішнього світу і внутрішньої згоди всередині поліса. У російському уявленні ця модель розширюється. Крім «Я», «іншого» умовного «варвару», є четверта група, це те, що пропонується називати «спокутна жертва» страждання. Тобто є постать, яку потрібно врятувати, постать, яка потребує порятунку. І ось тут у нас виникає чотири моделі.¹⁰⁵

З одного боку, є російський народ, який є суб'єктом істини, носій такої абсолютно трибунальської правоти, в якій немає особистої відповідальності, відповідальність на колективному народі як саме носії цієї традиції, носії цієї відповідальності; є референтний Захід, з яким ми вступаємо в цей діалог, з яким ми можемо комунікувати, який повинен по-доброму підтвердити наш етичний статус, або ми можемо підтвердити його етичний статус. При цьому кожен з «нас» має певні темні історії, які «ми» не особливо хочемо показувати один одному.¹⁰⁶

Тут постає важливий момент, власне, чому потрібні ще два елементи в цій моделі. Тому що просто зовнішня політика як реалістичне переслідування інтересів, якщо ти розумієш її так, для цієї моделі не підходить. Зовнішня політика мусить бути етичною і моральною, тому ми маємо ще дві постаті. Третя постать, крім цього іншого, це те, що можна назвати спокутним стражданням. Це така постать, повністю позбавлена суб'єктності, яку треба врятувати. І ось капіталізація страждань цієї сакральної постаті дозволяє умовно говорити російському народу мовою певної трибунальської правди.¹⁰⁷

Найпростіший приклад – «ми врятували євреїв від Голокосту, ми врятували цивільних у Сирії від ІДІЛ, ми врятували мирний народ від когось ще». Таким чином, війна для Росії – це джерело солідарності і самопожертви,

¹⁰⁵ Там само.

¹⁰⁶ Там само.

¹⁰⁷ Tsygankov A. Russia's International Assertiveness: What Does It Mean for the West ?. Problems of Post-Communism. 2008. Vol. 55. № 2. С. 38–55.

інструмент ідеологічного порятунку. Саме така конструкція стає основою стратегічної культури РФ, а такі моделі як «російський світ» її обгорткою.

Таким чином, у першій половині 2000-х років. оформилася нова культурна гегемонія, яка спиралася на принципово інше розуміння «Уроків історії». Джерелом мудрості тепер уже служив досвід не лише СРСР, а й Росії 1990-х рр. Хоча формально ніхто не ставив під сумнів заявлені у 1990-х роках принципи співвідношення інтересів особистості та держави, проголошення останнього цінністю, що скріплює в часі та просторі макрополітичну спільноту, де-факто це означало зміну пріоритетів. Нові ідеологеми конструювалися за контрастом з досвідом 1990-х рр.: «сильна» держава протиставлялася «слабкій», знову набула істотного значення «стабільність» – на противагу «революційній» невизначеності, зовнішньополітична «самостійність» – на противагу необхідності спиратися на «чужі поради та кредити».

РОЗДІЛ III. ДИСКУРС-АНАЛІЗ СТРАТЕГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ РФ ВПЕРІОД КРИЗИ ГЛОБАЛІЗАЦІ

3.1. Ідея «глибинного народу» у внутрішньополітичній стабілізації Росії

До весни 2015 року в Росії встановилася унікальна соціокультурна ситуація. Зовнішньополітична позиція президента, возз'єднання з Кримом, дестабілізація України через військовий конфлікт на Донбасі, як покарання за повалення лояльної до РФ влади, категоричне неприйняття будь-яких революційних сценаріїв зміни влади всередині країни сформували новий соціальний організм, який сьогодні прийнято називати «Кримський консенсус» або «Путінський консенсус». За оцінками різних соціологічних служб, залежно від методик проведених досліджень та акцентів у опитувальних анкетах, соціальна база цього консенсусу становить від 85 до 95 відсотків громадян країни.

Більше того, єдність даного консенсусу постійно зміцнюється внаслідок суспільної рефлексії та розширення розуміння суті геополітичної та історичної ситуації. На думку російських ідеологів «ця ситуація полягає в тому, що Росія сьогодні – частина світу, яка повстала проти світової надвлади. Росія кинула виклик США як світовому гегемону та виразнику інтересів панування «західного надсуспільства». Усередині «кримського консенсусу» суспільство сприймало Кремль і особисто президента Путіна як зовнішню по відношенню і до себе, і до великого капіталу силу, яка мобілізує націю на виконання історичних національних завдань».¹⁰⁸

Ставлення до гасла «Крим наш!» стало маркером «свій-чужий» для значної частини російського суспільства сім років тому. Хоча опозиційні політики обережно висловлюються про статус Криму, ліберальна громадськість, як і раніше, здебільшого не приймає результатів «російської весни». Регіоналізм все частіше стає каталізатором невдоволення на периферії, черговим доказом цього стали протести в Хабаровську після арешту популярного губернатора Сергія Фургала.¹⁰⁹

Російський філософ Олександр Зінов'єв неодноразово писав про те, що суть процесу так званої глобалізації полягає у «встановленні тоталітарної гегемонії західного надсуспільства у всьому світі». Сформована геополітична ситуація як «природний фон» стимулює, на думку філософа, відтворення російської політичної нації на основі «Кримського консенсусу». Однак, для повноцінного функціонування політичної нації недостатньо лише змістовної єдності з принципових питань та цілей. Потрібна ще власне політика, тобто, власне політична дискусія у тому, у чому не згодні. Наявність, власне, політики та політичних процесів усередині «Кримського консенсусу» - найважливіша

¹⁰⁸ С сыновьей почтительностью. 07.10.2017. Газета.ру. URL: https://www.gazeta.ru/politics/2017/10/07_a_10921244.html.

¹⁰⁹ Арест Фургала: жареным пахло давно. 09.06.2020., DEITA. URL: <https://deita.ru/article/478685>

умова відтворення росіян як політичної нації та відтворення російського політичного класу, з поглядів філософа.¹¹⁰

У сьогоденній Росії влада та її партії уявляють себе, а водночас і країну – як «суверенну демократію». Це така «інтуїтивна» єдність влади та народу. Особливий, унікальний варіант єдності, що не розмінюється на наслідування міжнародних демократичних стандартів. Концепція «суверенної демократії» у її вітчизняному варіанті була розроблена впливовим російським ідеологом Владиславом Сурковим у 2005 році. Незадовго до стратегічно-визначальної доповіді президента Володимира Путіна в Мюнхені (2007 р.), коли було озвучено ініціативу щодо розходження політичних шляхів Росії та Заходу. Пізніше, у 2019 році, з «суверенної демократії» постає як логічне її продовження – концепт «глибинного народу». Авторство також належить В. Суркову. Цей «глибинний народ» принципово відмінний від народів класичних демократій, найважливіші громадянські властивості яких: вільно обирати свою владу, уважно і критично контролювати її, та – переобирати. Для «глибинного народу» основна риса – не контролювати, а навпаки, повністю довіряти владі. Періодично дозволяючи залучати себе у владні ініціативи: партзбори, війни, голосування чи економічні реформи. Але це залучення по суті поверхово. «Глибинний народ» відсторонений від активних історичних ролей у своє внутрішнє, недосяжне вивчення життя, – він завжди «собі на думці» і не хоче виходити назовні.¹¹¹

Бути діяльним суб'єктом історії йому не властиво і не цікаво, він довіряє цю роль цілком – верховному правителю, на думку автора. І тут розкривається головне завдання, вищий сакральний зміст держави «суверенної демократії»: «...сприяти довірчому спілкуванню та взаємодії верховного правителя з громадянами» – пише Владислав Сурков. Важко не помітити, що встановлення

¹¹⁰ Зиновьев А. А. Распутье. М., 2005. С. 81 – 97.

¹¹¹ Сурков. В. «Куда делся хаос? Распаковка стабильности». URL: <https://actualcomment.ru/kuda-delsya-khaos-raspakovka-stabilnosti-2111201336.html>

«довірливості» народу та влади супроводжується очевидною прогресією поліцейсько-силових практик російської держави.

Концепт глибинного народу немає ніякого відношення до негативної його інтерпретації як форми та елемента паралельної держави (коли за так званої окупаційної моделі державного управління, наприклад, вся реальна державна влада в Британській Індії належала британцям, але не корінним народам Індії). Ці питання досліджено та пояснено в роботах інших дослідників. Поняття глибинного народу даної конкретної держави не може інтерпретуватися і як таке, що принижує або недооцінює інші народи, що проживають у цій державі поряд з ним. Як правило, при обговоренні глибинного народу йдеться про корінний титульний народ (або кілька таких; нерідко саме сукупність історично представлених народів держави виступає його моральним і, ширше, цивілізаційним фундаментом). Але проведення синонімізації понять «корінний» і «глибинний» народ є необґрунтованим, позбавляло б сенсу досліджуване поняття глибинного народу. У цьому випадку слід вести мову про державотворчий, цивілізаційно-формуючий народ.

У статті Суркова основний посил є щирим і відображає волю нинішніх еліт до самозбереження та до консервування режиму в незмінному стані навіть у постпутінський період. У концепції В. Суркова є ще один момент, з яким слід розібратися. «Довготривала держава» – це свого роду система, у якій тісно взаємопов'язані три типи суб'єктів – Президент, еліта та суспільство (той самий «глибинний народ»). Кожен із них виконує свою роль і є важливою частиною «довготривалої держави», самим своїм існуванням забезпечуючи її багаторічну (а то й багатовікову) безперебійність функціонування. У тому числі й еліта. Ось як про роль усіх трьох суб'єктів пише В. Сурков:¹¹²

1. Еліта. «У новій системі всі інститути підпорядковані основним завданням – довірчому спілкуванню та взаємодії верховного правителя з

¹¹² Сурков. В. «Куда делся хаос? Распаковка стабильности». URL: <https://actualcomment.ru/kuda-delsya-khaos-raspakovka-stabilnosti-2111201336.html>

громадянами. Різні гілки влади сходяться до особистості лідера, вважаючись цінністю не власними силами, а лише тією мірою, якою забезпечують із нею зв'язок. Крім них, в обхід формальних структур та елітних груп працюють неформальні способи комунікації. А коли дурість, відсталість чи корупція створюють перешкоди в лініях зв'язку з людьми, вживаються енергійні заходи для відновлення чутності».¹¹³

2. Президент. «Уміння чути та розуміти народ, бачити його наскрізь, на всю глибину і діяти відповідно – унікальна і головна перевага держави Путіна. Воно(уміння чути) адекватно народу, принагідно йому, а отже, не схильне до руйнівних навантажень від зустрічних течій історії. Отже, воно ефективне і довговічне».¹¹⁴

3. «Глибинний народ». «Суспільство довіряє лише першій особі ... Сучасна модель російської держави починається з довіри і на довірі тримається. У цьому її корінна відмінність від моделі західної, що культивує недовіру та критику. І в цьому її сила».¹¹⁵

Таким чином, у концепції «довготривалої держави», висунутої В. Сурковим, правлячим елітам приділено значуще місце у системі управління країною: роздратування, що накопичується до них в народі автоматично транслюється в зростання довіри Президенту, і це стає фундаментом сакрального зв'язку між суспільством і главою держави, що забезпечує зрештою унікальність і довговічність нової російської державності, побудованої В. Путіним. Проте деякі ключові зміни, що відбуваються у суспільній свідомості росіян, змушують засумніватися в тому, що однією лише «глибинності» російського народу та його сакрального зв'язку з національним лідером буде достатньо для того, щоб забезпечити процвітання «довготривалої

¹¹³ Там само.

¹¹⁴ Там само.

¹¹⁵ Сурков. В. «Куда делся хаос? Распаковка стабильности». URL: <https://actualcomment.ru/kuda-delsya-khaos-raspakovka-stabilnosti-2111201336.html>

держави» на багато десятиліть вперед. Каталізатором цих змін стали події «кримської весни» і (що важливо) новий виток економічної кризи, з яким Росія зіткнулася на початку 2015 р..

Викликана економічними санкціями криза була, звичайно, не такою відчутною, як криза 1991-го і навіть 2008 року. Однак іронія в тому, що люди зустріли її, перебуваючи в «кримській ейфорії»: відчуття того, що «Росія вступає у своє нове століття, світле і життєствердне», зіткнулося з необхідністю в черговий раз «затягнути пояси» до кращих часів. Сьогодні в Росії, як зазначають експерти, стабільність політичної та економічної ситуації, якої насилу вдалося досягти команді В. Путіна на початку 2000-х років і яка завжди була в ціні у «глибинного народу», який пережив найважчий період «лихих 90-х», сприймається їм не інакше як «консервація застою та кризових явищ». Тим не менш, вирішення внутрішніх питань планується вирішувати через просту форму геополітизації будь-яких соціально-економічних, соціально-політичних процесів: перенесення будь-яких внутрішніх проблем на зовнішній контекст.¹¹⁶

У виданні «Актуальні коментарі» опубліковано нову статтю колишнього помічника президента РФ Владислава Суркова під назвою «Куди подівся хаос ? Розпакування стабільності». Сурков зокрема пише, що Росія, отримала «двадцять років стабільності, яких не вистачило Століпіну» і навіть більше. «Вертикаль, порядок та скрепи гарантовані. Ці роки, точно, колись згадуватимуть як золотий вік», – стверджує Сурков. «Коли порядок навели, що стало з безладом?» – намагається аналізувати колишній радник президента РФ і доходить певного висновку, що «хаос йде в сліпі зони суспільного життя».¹¹⁷

Будь-яка система включає в себе елементи самозаперечення та саморуйнування, дестабілізації. «Люди не хочуть бути проти. Люди хочуть бути паралельно, не перетинаючи систему без крайньої потреби», – вважає він.

¹¹⁶ Там само.

¹¹⁷ Сурков. В. «Куда делся хаос? Распаковка стабильности». URL: <https://actualcomment.ru/kuda-delsya-khaos-raspakovka-stabilnosti-2111201336.html>

Для таких «паралельних людей», пише Сурков, «сходити на вибори чи пронести правильний плакат – не більше, ніж спосіб швидко віддати кесареві кесарево, щоб потім повернутися назад у свою особисту оселю, де вони мешкають у повній невідповідності з духом і буквою цього плакату».

«Суттєвим стає не те, що люди говорять, а те, про що вони мовчать», – пише Сурков, додаючи, що «в якомусь сенсі мовчання стає альтернативною ідеологією». Прямої загрози такий «режим мовчання» не становить, вважає він, вказуючи, що «система як ніколи, дякувати Богу, міцна». І все-таки, вважає він, ігнорувати «ідеологію мовчання» не варто. При цьому він попереджає, що «відкрити систему і випустити пару» – оманливе просте рішення, яке може призвести до «неконтрольованих викидів громадянського роздратування та незворотної дестабілізації – дивимось приклади з 1980-х та 1990-х». Галопуюча централізація залишається генеральним трендом, на думку автора статі. Застосування екстрактів історичної пам'яті, простроченої моралі, адміністративно-духовних цінностей та інших важких соціальних консервантів у необмежених дозах забезпечує збереження бажаної стабільності.¹¹⁸

Соціальну ентропію, заявляє автор, слід «експортувати для утилізації на чужій території». «Протягом століть Російська держава з її суворим і малорухливим політичним інтер'єром зберігалася виключно завдяки невпинному прагненню за власні межі», – пише Сурков, додаючи, що «держава не втратила імперських інстинктів», наводячи приклад Криму. У замкнених системах ентропія (хаос) нарастає. Просто відкрити систему та випустити зовнішній хаос безглуздо. Потрібно відкрити систему через експансію зовні та нав'язування свого порядку. «Експорт хаосу справа не нова. «Поділяй і володарюй» – стародавній рецепт. Поділ – синонім хаотизації. Згуртовуй своїх і роз'єднуй чужих – керуватимеш і тими, і іншими. Розрядка внутрішньої напруженості (яку Лев Гумільов розпливчасто називав пасіонарністю) через

¹¹⁸ Сурков. В. Долгое государство Путина. URL: https://www.ng.ru/ideas/2019-02-11/5_7503_surkov.html

зовнішню експансію. Римляни робили це. Протягом століть Російська держава з її суворим і малорухливим політичним інтер'єром зберігалася виключно завдяки невпинному прагненню розширювати власні межі».¹¹⁹

Завершує свою статтю Сурков твердженням, що «Росія розширюватиметься не тому, що це добре, і не тому, що це погано, а тому що це фізика».

«Довготривала держава», створена В. Путіним, наскільки довговічна, настільки ж і крихка, оскільки вона не готова до значних трансформацій системи державного управління, а без цієї трансформації неможлива реалізація таких амбітних планів, які були заявлені Президентом у 2018 році. Недавній історичний досвід свідчить про те, що навіть така «політична машина», як Радянський Союз, буквально руйнується, якщо виявляється нездатною адаптуватися до швидких змін об'єктивних умов та суспільних потреб. На ті ж граблі ризикує наступити сьогодні «довготривала держава» В. Путіна, якщо вона й надалі ґрунтуватиметься виключно на його особистісних якостях та на безмежному терпінні «глибинного народу», чи «експорті хаосу».

3.2. Стратегічна культура РФ, у контексті російсько-українського збройного протистояння

Затяжний жорсткий конфлікт з Україною вплинув на трансформацію російської стратегічної культури, підштовхнувши її в кількох погано сумісних один з одним напрямках і посиливши її непослідовність. Рішуче заперечення Кремлем очевидного факту агресії перетворилося із зручного політичного камуфляжу на перешкоду для стратегічного аналізу цього конфлікту. Дискурс про «братні» відносини між народами Росії та України відображає глибоко укорінені в російському суспільстві уявлення, але вступає в різку суперечність із запеклою пропагандистською кампанією, спрямованою проти української революції та реформ. Запевнення у готовності до нормалізації відносин

¹¹⁹ Там само.

несумісні зі сталою підтримкою бойовиків на Донбасі. Ідея про включення України до Євразійського економічного союзу суперечить дорогим зусиллям щодо будівництва двох обхідних газопроводів, які дозволять припинення транзиту через територію України. Зневажлива критика політичних процесів в Україні не може приховати побоювання Кремля щодо їхнього можливого згубного впливу на стабільність путінської системи в Росії. Ці протиріччя додають геополітичну плутанину у дилему втягування України назад у «сферу впливу» Росії чи відгородження від неї, як від неминуче нестабільної «чорної діри». У стратегічних термінах ця плутанина виявляється у відсутності ясності бачення ролі України в контексті протистояння Росії із Заходом. Вона сприймається як союзник НАТО у більш широкому контексті, і як ізольована зона збройного конфлікту, в якому Росія має явну військову перевагу. Російський Генштаб має планувати і готуватися до масштабних операцій на сході України, але не може задіяти необхідні для цієї підготовки ресурси, оскільки політичні директиви заперечують будь-які подібні плани. Бойові дії зайшли в глухий кут через неготовність обох сторін виконувати мінські угоди, за винятком дотримання тимчасового припинення вогню. Фактична окупація частини Донецької та Луганської областей посилює тягар цього конфлікту і не представляє жодної політичної вигоди для Росії, окрім як шантажу України.

Подіям 2014 року і тому, що було потім, присвячено багато статей, книг, постів соціальних мереж. Усі вони по-своєму описують політику Росії щодо України. «Національні інтереси», «державний переворот», «анексія», «експансія» – ці слова так чи інакше зустрічаються у науковій літературі, присвяченій Майдану 2013-2014 рр. в Україні, анексії Криму, війні на сході України. Проте конфлікт в Україні ще не закінчено і зберігає свою актуальність досі. На початку жовтня 2019 року на переговорах контактної групи в Мінську було затверджено єдину редакцію формули Штайнмайєра – механізму поступової реалізації Других мінських угод щодо надання Луганській та Донецькій областям особливого статусу та проведення там місцевих виборів. І

незважаючи на те, що Міністр закордонних справ Росії С. В. Лавров назвав таку редакцію «поступкою», у Росії прийняття єдиної редакції формули сприймалося як успіх у врегулюванні «кризи в Україні» та зрушення з мертвої точки в цьому процесі.¹²⁰

Багато хто вважає досягнення компромісу заслугою нинішнього Президента України В. О. Зеленського. Слід зазначити, що з обранням Зеленського ставлення росіян до України значно покращилося і досягло максимуму в «посткримський» період – близько 56% росіян позитивно ставляться до південного сусіда. Таке покращення образу України в очах росіян відбулося не лише під впливом діяльності В.Зеленського та змін в українській політиці, а й під впливом змін риторики російських державних діячів щодо України. Проте зовнішньополітичний дискурс у Росії, об'єктом якого є Україна, не завжди був позитивним. У періоди серйозної кризи у відносинах російські політики найчастіше негативно висловлювалися про Україну, що, з одного боку, формувало її негативний образ у росіян, а з іншого – визначало набір зовнішньополітичних інструментів, які використовувала Росія при взаємодії із Україною. У зв'язку з цим представляється цікавим порівняти зовнішньополітичний дискурс, що розвивався в Росії щодо України в періоди серйозних криз між ними, а також зіставити реальні дії, вчинені РФ у рамках дискурсів, що розвивалися.

Звернення Володимира Путіна від 18 березня 2014 року перед внесенням до Федеральних Зборів РФ законопроекту про включення Криму та Севастополя до складу Росії. Слід зазначити, що ця промова була призначена для російської аудиторії та виголошувалась у Кремлі. Такі обставини дозволяють робити мову більш емоційною та наповненою образами, що резонують з уявленнями жителів Росії, а також послідовніше вибудовувати лінію аргументації та логіку розповіді. Наприклад, говорячи про втрату Росією

¹²⁰ Хиллари Клинтон о Президенте России Владимире Путине. 13.09.2017. Россия сегодня. URL: <http://inosmi.ru/video/20170913/240270278.html>.

свого впливу та сили в 1990-х роках, оратор використовує низку риторичних питань, на які потім сам дає невтішні відповіді: «Російська держава, що ж вона? Ну що, Росія?». А говорячи про негативну реакцію Заходу на дії Росії в Криму, Володимир Путін за допомогою риторичного питання посилює аргументацію на підтримку легальності цих дій: «що ж ми нібито порушуємо?». Крім того, активно використовуючи питання «чому?», «чому?», «чи що?» і т. ін., В. Путін деконструює позицію опонентів Росії щодо приналежності Криму.

Зрештою, апелюючи до цінності свободи та незалежності, важливої, на думку В. Путіна, для громадян США, оратор ставить питання: «Хіба прагнення жителів Криму до вільного вибору своєї долі не є такою ж цінністю?» – тим самим завершуючи атаку на позиції Заходу та демонструючи повну аналогію характеристик поведінки жителів Криму історичною поведінкою громадян США.¹²¹

Крім риторичних питань В. Путін у своїй промові використовує багато емоційно забарвлених слів. Для негативної репрезентації геополітичних опонентів та нового керівництва України використовуються такі слова, як «абсурд та знущання», «інтервенція», «право сильного», «нагнули всіх», «захопити владу» тощо. Усі ці слова несуть чітко виражене негативне значення. У той же час для позитивної саморепрезентації, навпаки, використовуються позитивно забарвлені слова: «свято для нас», «російської військової слави», «небаченої доблесті», «відновлять їхні права, добре ім'я», «на правді і справедливості», – які дозволяють надати діям Росії ореол героїзму, доблесті та певної, безумовно, доброї місії.

Таким чином, засоби виразності служать підтримці протиставлення «Ми-Вони» у зазначеному тексті, а також посилюють образи та смисли, які конструює промовець. Оратор створює образ травми, яку отримала Росія внаслідок втрати України та розпаду СРСР. Путін каже, що «неможливо було

¹²¹ Ямпольский М. Новинка сезона: «Национал-предатели». 24.03.2014. Новое Время., № 9. URL: <https://newtimes.ru/articles/detail/80877/>

увияти, що Україна та Росія можуть бути не разом», тим самим малюючи картину взаємозв'язку та взаємозалежності між двома суб'єктами. Оратор описує Україну, як, по суті, державу (failed-state), що не відбулася, наприклад, «російські <...> страждали від постійної політичної та державної перманентної кризи, яка стрясає Україну вже понад 20 років». Далі Путін говорить про те, що влада України була незацікавлена у покращенні життя громадян, що розуміє людей, які вийшли на Майдан «проти корупції, неефективного держуправління, бідності».¹²²

Інтерв'ю прем'єр-міністра РФ Дмитра Медведєва телеканалу Bloomberg, зокрема в його промові в частині про Україну, можна виділити дві головні лінії: перша лінія – це «Росія-Велика держава», друга лінія присвячена безпосередньо поясненню політики РФ в Україні. Щодо лінії розповіді про політику Росії щодо України, то тут необхідно виділити такі образи. По-перше, це образ України, як держави, яка не відбулася, яка нездатна ні виконувати умови контрактів («ми розуміємо, в якому становищі знаходиться українська економіка»), ні забезпечити безпеку населення («там відбувається громадянська війна»). По-друге, Росія не визнає нове українське керівництво як легітимну владу, тому що це керівництво з'явилося внаслідок антиконституційного збройного державного перевороту («ми не вважаємо нинішню українську владу легітимною»). По-третє, наголошується на ролі Росії, як захисника братнього українського народу, та її готовності допомагати українцям, навіть незважаючи на негативне ставлення до її влади («у нас душа болить про Україну», «з гуманітарної точки зору ми готові обговорювати різні форми співпраці»). По-четверте, Медведєв наполягає на відсутності Росії імперських амбіцій, адже приєднання Криму – це не анексія, а включення «до складу Російської Федерації на основі їх волевиявлення».¹²³

¹²² Ямпольский М. Новинка сезона: «Национал-предатели». 24.03.2014. Новое Время., № 9. URL: <https://newtimes.ru/articles/detail/80877/>

¹²³ Полное интервью Д. Медведева телеканалу Bloomberg. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=bEyCf7HYpQc>

Важливим у контексті дослідження також є промова Міністра закордонних справ Росії Сергія Лаврова на Мюнхенській конференції від 7 лютого 2015 року. Лавров звинувачує Україну в потуранні «неонацистському вірусу», що є відображенням глибинних страхів та установок для Росії, велич якої багато в чому будується на визнанні перемоги над нацизмом, яка була заслужена дуже високою ціною. З цього й випливає однозначне неприйняття дій української влади на Донбасі, адже це є загрозою самим основам величі держави. Незважаючи на негативне ставлення до української влади, Лавров говорить про те, що «криза не може бути врегульована за допомогою військової сили», що «Росія і надалі добиватиметься встановлення миру», що необхідно всебічно відновлювати «територіальну цілісність України».¹²⁴

Заява Путіна для преси за підсумками переговорів у «нормандському форматі» від 12 лютого 2015 року, внаслідок яких лідери Росії, України, Франції та Німеччини випустили декларацію підтримки Других Мінських угод. Слід зазначити, що ця заява була зроблена після багатогодинних переговорів у форматі звіту про підсумки. Внаслідок цього мова вийшла необ'ємною за змістом, проте ми її використовуємо, тому що вона, з одного боку, безпосередньо пов'язана з російською участю у врегулюванні української кризи, а з іншого – дана спонтанно, без довгої попередньої підготовки, внаслідок чого можуть виявлятися особисті установки оратора.¹²⁵

В. Путін говорить про необхідність конституційної реформи в Україні, яка має врахувати «законні права людей, які мешкають на території Донбасу». По суті, це можна трактувати і як деяку форму втручання у внутрішні справи іншої держави, що, як можна зрозуміти з аналізу попередніх текстів, у поданні Путіна дозволено лише великим державам; і як захист співвітчизників, які мешкають у Донбасі, від можливого тиску з боку Києва. При цьому, однак, не виходить агресії і відсутні будь-які настанови, пов'язані з подальшим захопленням

¹²⁴ Интервью С. Лаврова. Мюнхен, 2015. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=r9OvRLGdveo>

¹²⁵ Тичер С., Мейер М., Водак Р., Веттер Е. Методы анализа текста и дискурса. Пер. с англ. Х., 2009.

України. Путін прямо каже: «ми домовилися з Президентом Порошенком», таким чином на рівні двосторонніх відносин ставлячи себе в рівне становище з українською владою.

В інтерв'ю В. Путіна журналісту ВДТРК Володимиру Соловйову, президент Росії наголошує: «Росія не претендує на території України і визнає її незалежність і суверенітет». Так, оратор говорить про відсутність російської армії в конфлікті на південному сході України і навіть посиляється на начальника Генерального Штабу ЗСУ, який сказав: «ми не воюємо проти російської армії». Що знову повертає нас до великодержавного дискурсу. Путін знову повертається до лінії захисту російськомовного населення України, зокрема на Донбасі, продовжуючи тим самим образ Росії – миротворця та захисника.

Сучасний апологет євразійства Олександр Дугін, який одночасно закликає до ліквідації національних республік у Росії чи держави Україна та запевняє всіх у тому, що етнічна ідентичність та самобутність їх титульних народів буде краще захищена у російській «Євразії», а не, припустімо, у Європейському Союзі, де на них, за його словами, чекає зникнення.¹²⁶

«У Києві прийшли до влади атлантисти, русофоби, прямі ідейні противники євразійців – суміш лібералів та нацистів. Найгірше, що можна собі уявити. Вони повалили Віктора Януковича, узурпували владу, розпочали маховик русофобських репресій, готувалися віддати Україну, включаючи, звісно, Крим нашим супротивникам із НАТО. Це нас збудило. Почалася «російська весна». Але шанс, що відкрився, – і геополітичний, і політичний, і духовний – ми використали наполовину. З Кримом возз'єдналися. Новоросію втратили. Це важка війна, яка ще не закінчена. Ми зазнаємо дуже серйозних втрат. Ми зробили кілька кроків уперед, але нас знову відкинуло назад». Розглядаючи ситуацію в Україні, О. Дугін підкреслює: «Атлантистські сили всередині Росії не змогли запобігти Криму та Донбасу, але втримали Путіна від

¹²⁶ Дугин. О. Русская война. М., 2015. С. 201-272.

повноцінної євразійської політики в Україні, зірвали Російську весну, перевели протистояння до зтяжнього формату принизливих мінських переговорів. Це було особливо важко. А оскільки ми б'ємося лише за ідею, коли погляд на Новоросію у нас, євразійців, і при владі розійшовся, було охолодження стосунків і навіть деяка опала».¹²⁷

У цьому застиглому конфлікті час відіграє не на користь Росії, оскільки він дозволяє Україні просунутися у проведенні політичних реформ і нарощуванні військового потенціалу, а НАТО – підготуватися до можливих ескалацій на чорноморському театрі і поширення бойових дій за межі зони Донбасу, що ледь стабілізувалася. Російська стратегічна культура розвивається у напрямі створення та підтримки у «сірих зонах» нетрадиційних збройних конфліктів, але вона нездатна сформулювати точні орієнтири задля досягнення переконливої перемоги у цих безстрокових бойових діях.

3.3 Перспективи стратегічного розвитку російської культури в глобальних геополітичних протистояннях

Занепокоєність збереженням досягнутого Радянським Союзом статусу «великої держави» робить російську стратегічну культуру консервативною за своєю природою, і президент Володимир Путін, обрушуючись із нападками на лібералізм, цілком дотримується цієї консервативної тенденції. Цей агресивний консерватизм гармоніює із трактуванням нового протистояння із Заходом як повернення до схем відносин, що існували в період холодної війни, незважаючи на очевидні суттєві відмінності географічних та силових параметрів конфлікту. У той же час досвід реальної участі у військових діях і технології, що швидко розвиваються, викликають і спрямовують зміни в стратегічній культурі,

¹²⁷ Там само.

характер якої стає більш мінливим порівняно з тим, до чого звикли російські політичні та військові еліти.¹²⁸

Загострення відносин із Заходом, починаючи з 2014 року, відгукнулися в науковому дискурсі черговою актуалізацією питання важливості перегляду. Темпоральні аспекти російської ідентичності. С. Караганов, наприклад, бачить причину цієї політичної кризи у тому, що логіка Холодної війни так і не була подолана.¹²⁹

Активне поширення політичного дискурсу про ядерну зброю створює напруженість у російській стратегічній культурі, в якій ядерна проблематика в минулому була відокремлена від основної тематики та замкнена в езотеричних відділах, завантажених надсекретними досьє, присвяченими стримуванню, дипломатії та технологіям. Мовчазний опір ядерному переоснащенню, що розвивається одночасно в різних напрямках у російській стратегічній культурі, може послабшати за умови збереження сильного політичного запиту на велику опору на ядерні інструменти.¹³⁰

До кінця 1990-х років. Росія опинилася в умовах глибокої кризи своєї внутрішньої та міжнародної ідентичності. У той же час 1999 р. стає часом найсерйознішої конфронтації Росії після розпаду СРСР із країнами Західної Європи та США.¹³¹

¹²⁸ Путин В. В. Послание Федеральному собранию Российской Федерации Putin [Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation] 2005. URL: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931>.

¹²⁹ Фролова О. С., Генералова С. В. Политическая культура современной России. Молодой ученый. 2017. № 23.

¹³⁰ Там само.

¹³¹ Тихонова В. А., Аксенов Ф. О. Политическая культура в системе патриотического воспитания. М., 2016. № 1.

Це було пов'язано з військовою операцією НАТО в Югославії та масштабною критикою на адресу російського керівництва щодо порушення правами людини в Чеченській республіці.¹³²

На сьогоднішній день, геополітичні протистояння мають дискурсивний характер та реалізується в рамках ряду жанрів, типових зовнішньополітичних практик. Ми не ставимо мету в рамках даної роботи обговорити всю різноманітність жанрів зовнішньополітичної діяльності та представляємо тільки ті усні публічні жанри, які використовуються міністром закордонних справ, які отримують відображення на сайті МЗС РФ. У російській дипломатії акцент часто ставиться на плідному обговоренні двосторонніх чи багатосторонніх міжнаціональних відносин, укладанні необхідних угод та договорів, а також подальшій спільній роботі у різних сферах суспільного життя. «Розглянули перебіг нашої плідної співпраці у межах СНД, ОДКБ, ШОС. Домовилися продовжувати координацію у міжнародних структурах, насамперед в ООН, ОБСЄ, інших форматах, в інтересах зміцнення стабільності та безпеки у Центральній Азії».¹³³

У подібних виступах С. В. Лавров не лише наголошує на спільному розгляді актуальних політичних проблем з партнером, а й імпліцитно апелює до інших соціальних акторів, які безпосередньо не залучені до дипломатичних переговорів. У наступній цитаті така апеляція виражена формулюванням, що включає невизначений займенник «чийось». «У міжнародних справах у нас збігаються підходи з ключових питань, насамперед у тому, що стосується зміцнення центральної координуючої ролі ООН, поваги до її рішень, необхідності колективного пошуку відповідей на виклики та загрози

¹³² Там само.

¹³³ Фролова О. С., Генералова С. В. Политическая культура современной России. Молодой ученый. 2017. № 23.

сучасності, відмови від протиправних односторонніх дій та претензій на чийсь винятковість та вседозволеність».¹³⁴

Мета виступів на міжнародних та національних заходах полягає у викладі російського бачення подій, що відбуваються на міжнародній арені, а також висуванні пропозицій щодо врегулювання питань світового масштабу. Ці виступи мають специфічну композицію.

Вони починаються з короткого опису змісту та ролі проведеного заходу, за якими слідує висвітлення актуальних міжнародних проблем та внеску РФ у їх врегулювання. При цьому акцент ставиться на об'єднанні зусиль під час вирішення проблем. Сила, як вона репрезентується у дискурсі міністра, полягає у процесах об'єднання та зближення держав для підтримки спокою у світі. Наша країна протягом багатьох років послідовно виступає за зміцнення колективних зусиль на користь пошуку солідарні відповіді на спільні для всіх держав виклики. «Мирній позиції» Росії дискурсивно протиставлена політика інших акторів, орієнтована на застосування нелегітимної сили: «На жаль, з боку США, низки інших західних країн не припиняються спроби довести свою винятковість, керуватися у світових справах не міжнародним правом, а правом сильного».¹³⁵

Вступне слово як субжанр виступів охоплює етикетні мовні жанри подяки, вітання. Але навіть етикетні жанри вносять внесок у конструювання міжнаціональних відносин, оскільки містять твердження про факти, складових суть міжнаціональних відносин (геополітичні амбіції провалилися), та їх оцінки (ми відкидаємо, всупереч здоровому сенсу, доля слабких політиків): «... ми відкидаємо санкції у будь-яких проявах, у тому числі санкції, оголошені США та ЄС, попри здоровий глузд, у зв'язку з тим що відбувається в Україні. Спроби звинувачувати у власних гріхах когось ще – доля слабких політиків чи тих, хто

¹³⁴ Интервью С. Лаврова. Мюнхен, 2015. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=r9OvRLGdveo>

¹³⁵ Там само.

розуміє, що їхні геополітичні амбіції провалилися, і намагаються зірвати зло на комусь ще».

Тим не менш, РФ все частіше вкладає силову складову в свою зовнішню політику, як вираження стратегічної культури. Міністр оборони РФ Сергій Шойгу заявив про небажання країн НАТО на рівноправний діалог. «З огляду на заклики до військового стримування Росії НАТО послідовно стягує сили до наших кордонів. Чим подібне вже закінчувалося для Німеччини та Європи, міністр оборони ФРН має добре знати. Безпека в Європі може бути лише загальною, без обмеження інтересів Росії. Але до рівноправного діалогу з цього питання сьогодні не готове саме НАТО».¹³⁶

Так він відповів на слова голови оборонного відомства ФРН Аннегрет Крамп-Карренбауер щодо необхідності військового стримування Росії з використанням ядерної зброї у Балтійському та Чорноморському регіонах. Як зазначив Шойгу, «більше того, реалізація натовського плану «стримування» в Афганістані закінчилася катастрофою, з якою тепер розбирається весь світ».¹³⁷

У контексті українсько-російського протистояння, С. Шойгу статтю Володимира Путіна «Про історичну єдність росіян та українців» за вказівкою міністра оборони включено як одну з обов'язкових тем для занять із військовослужбовцями з військово-політичної підготовки: «через велику кількість військовослужбовців у складі російської армії та на флоті, які мають українське коріння, батьків чи родичів в Україні, стаття президента викликала великий позитивний відгук та обговорення у військовому середовищі». При цьому ключова теза про єдність українського, білоруського та російського

¹³⁶ Шойгу обязал военных изучать статью Путина об Украине. 15.07.2021. Знак. URL: https://www.znak.com/2021-07-15/shoygu_obyazal_voennyh_izuchat_statyu_putina_ob_ukraine

¹³⁷ Путин В. В. Послание Федеральному собранию Российской Федерации Putin [Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation] 2006. URL: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/23577>.

народів «поділяється всіма російськими військовослужбовцями», додав він.¹³⁸ За його словами, у НАТО не готові до рівноправного діалогу і «послідовно» стягують сили до російських кордонів на фоні закликів до Москви. «Чим подібне вже закінчувалося для Німеччини та Європи, міністр оборони ФРН має добре знати. Безпека в Європі може бути лише загальною, без суттєвого обмеження інтересів Росії», – як заявив Шойгу. Сек'юритизація російської ідентичності в 2000-ті рр. відбувалася шляхом репрезентації західного універсалізму, що підтримується ідеєю однополярної системи світового порядку, як загрози суверенітету та російській державності. У Мюнхенській промові 2007 р. В. Путін формулює цю тезу з проекцією на всю систему міжнародної безпеки: «Це світ одного господаря, одного суверена. І це зрештою згубно не тільки для всіх, хто перебуває в рамках цієї системи, але й для самого суверена, тому що руйнує його зсередини. Пропозиція Путіна «замислитися над усією архітектурою глобальної безпеки» базується на уявленні у тому, що «великі держави» повинні керуватися своїми національним інтересом.¹³⁹

Щодо змінних складових дискурсу, то вони визначаються співвідношенням ліберального та імперського підходів. Так, ліберальний підхід був більшою мірою представлений у 2008-2009 роках. До нього належить і більший простір для маневру, який відводився Україні, і політика підтримки повернення колишніх громадян СРСР на територію Росії, і більша відкритість до співпраці із Заходом. До 2014 року навіть ці невеликі елементи ліберальної парадигми були повністю витіснені імперським підходом, для якого характерно дуже негативне сприйняття Заходу, ставлення до України як failed-state,

¹³⁸ Шойгу об'язав военных изучать статью Путина об Украине. 15.07.2021. Знак. URL: https://www.znak.com/2021-07-15/shoygu_obyazal_voennyh_izuchat_statyu_putina_ob_ukraine

¹³⁹ Малинова О. Ю. Официальный исторический нарратив как элемент политики идентичности в России: от 1990-х к 2010-м годам [Malinova O. The official historical narrative as a part of identity policy of the Russian state: from the 1990s to the 2000s]. Политические исследования. 2016, № 6. С. 139–158.

апеляція до необхідності «возз'єднати штучно розділений російський народ та «російську цивілізацію».

ВИСНОВКИ

Концепція стратегічної культури допомагає побудувати модель поведінки в таких сферах, як використання силових методів у міжнародній політиці, чутливість до зовнішніх загроз, цивільно-військові відносини, а також при формулюванні самої стратегічної доктрини. У результаті безперервності існування цих проблем можна законно говорити про окремі «стилі» в теорії та практиці стратегії. Вивчення та перевірка достовірності концепції стратегічної культури завжди будуть інтелектуально складним завданням. Застосування цієї концепції залишиться скоріше мистецтвом, ніж наукою; подібно до більшості найважливіших вимірів міжнародної політики, її положення ніколи не піддаватимуться кількісним вимірам

Російська стратегічна культура розвивається напрочуд стрімко, незважаючи на відносну сталість осіб, що входять як у вище командування, так і в «найближче оточення» В. Путіна, і отримують все більш значущі ролі у формуванні характеристик цієї суміші розпливчастих уявлень, езотеричних норм та негласних правил. У міру того, як правлячий режим перетворюється на дедалі більш ригідну автократію, його ідеологічний світогляд стає більш консервативним, що заважає модернізації стратегічної культури. Тим не менш, ця ситуація долається необхідністю засвоєння нового досвіду та підготовки до нових викликів.

Підбиваючи підсумки щодо відмінності та спільності елементів сучасної російської та радянської стратегічних культур варто спершу зауважити, що у Росії фокус уваги зміщений у бік того, що вона має у надлишку, тобто у бік території та простору, на утримання яких йдуть значні ресурси, а також важливості позиції держави в міжнародній політиці.

Тобто можна сказати, що у «внутрішньодержавному напрямку» стратегічна культура Російської Федерації мало чим відрізняється від Радянської – однаково використовує вертикальні моделі для управління

великими територіями держави, більшою мірою, опираючись на клановість та силу репресивних органів. Проте і виникає два нових концепти, які не перетинають і співживаються один з одним – «Євразійства» і «глибинного народу», які, в рамках своєї парадигми, дозволяють пояснювати і стабілізувати внутрішній соціальний простір Росії.

Говорячи про силу, як інструмент на зовнішньополітичній арені, ми можемо говорити про суттєві відмінності сучасного російського підходу, в порівнянні з радянським. Якщо Радянський Союз використовував ядерний паритет у взаємодії з державами НАТО, то Російська Федерація більше покладається на різні елементи шантажу – від точкових терористичних операцій спецслужб та інформаційних атак до використання економічного(сировинного) потенціалу країни на Західних ринках, а також, використання своєї країни, як ринку, для іноземних держав. Узагальнюючи можна сказати, що перехід від інструменту паритетної сили до інструменту шантажу є наслідком зміни у парадигмі стратегічних цілей держав. Якщо Радянський Союз у зовнішній політиці намагався зберігати свій status-quo, й по можливості розширювати свою сферу впливу на інших континентах, то сучасна Росія за допомогою зовнішньої політики лише компенсує свої недостатки того образу держави, який сформований у її політичних еліт. Такими «державними комплексами» ми можемо назвати бажання бути державою світового, а не регіонального рівня.

Тобто, перелічуючи, одним з основних чинників формування сучасної стратегічної культури РФ став крах демократичних трансформацій 90тих років і відкат до гібриду совєтсько-імперської ідеології. Смісловим стрижнем путінського історичного наративу (на протигагу єльцинському) стала проєктована на всю «тисячолітню історію» Росії ідея великодержавності. Саме держава (незалежно від мінливих кордонів та політичних режимів) стала виступати як ключова цінність, що скріплює сучасну російську ідентичність.

Що стосується результатів аналізу зовнішньополітичного дискурсу 2014-2015, слід визнати, що, незважаючи на посилення репрезентацій цивілізаційної парадигми, ні про який «імперський реванш», у зовнішньополітичному дискурсі Росії 2014-2015 років мови йти не може, російські політичні лідери вибудовували саме великодержавну парадигму поведінки Росії щодо пострадянських сусідніх країн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамова Н.А. Философское осмысление китайской политической культуры: аспекты и измерения. Улан-Удэ, 2002. 318 с.
2. Ассман Я. Культурная память. Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. Пер. с нем. М.М. Сокольской. М., 2004. 502 с.
3. Базовые пункты предвыборной программы Алексея Навального. URL: <https://2018.navalny.com/platform>.
4. Бирюков С.В. Постмодернистская революция. Статья первая. Понятие постмодерна и общественные трансформации. М., 2007. 31 с.
5. Батюк В. И. Украинский кризис: последствия для военной политики США и НАТО. США: Канада. Экономика - политика – культура. 2015. № 6. 29 с.
6. Власов В.И. О политической культуре в российском измерении. Вопросы национальных и федеративных отношений. 2013. № 2. 169 с.
7. Влияние православной церкви на внешнюю политику Кремля. 17.10.2017 Россия сегодня. URL: <http://inosmi.ru/russia/20151117/231413297.html>.
8. Всероссийский центр изучения общественного мнения. URL: <https://wciom.ru>.
9. Выступление Святейшего Патриарха Кирилла на открытии XVI Всемирного русского народного собора. 01.10.2012. Официальный сайт Московского патриархата. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/2502163.html>.
10. Гринин Л.Е., А.В. Коротаев. Ближний Восток, Индия и Китай в глобализационных процессах. М., 2016. 297 с.
11. Глазьев С.Ю., Локосов В.В. Оценка предельно критических значений показателей состояния российского общества и их использование в управлении социально-экономическим развитием. Вестник РАН. 2012. Т. 82. № 7. С. 587-614.

12. Голиков А.Г. К историографии проблемы российской цивилизации. Российская цивилизация: этнокультурные и духовные аспекты. – М., 1998. 313 с.
13. Гофман И. Анализ фреймов: эссе об организации повседневного опыта [Goffman I. Frame analysis: An essay on the organization of experience]. М., 2004. – 89 с.
14. Дугин. О. Русская война. М., 2015. 272 с.
15. Дуткевич П., Казаринова Д. Б. Конец эпохи глобализации: причины и последствия. Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Политология. 2017. № 1. 128 с.
16. Ельцин Б. Н. Об укреплении государства: послание президента России Бориса Ельцина Федеральному собранию Российской Федерации [Yeltsin B. Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation „On the Strengthening of the State”]. 1994. URL: http://www.intelros.ru/2007/02/04/poslanija_prezidenta_rossii_borisa_elcina_federalnomu_sobraniju_rf_1994_god.html
17. Ельцин Б. Н. О действенности государственной власти: послание президента России Бориса Ельцина Федеральному собранию Российской Федерации [Yeltsin B. Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation ss „On the Effectiveness of the State Power”] 1995. URL: http://www.intelros.ru/2007/02/05/poslanie_prezidenta_rosii_borisa_elcina_federalnomu_sobraniju_rf_o_dejjstvennosti_gosudarstvennoj_vlasti_v_rossii_1995_god.html
18. Ельцин Б. Н. Россия за которую мы в ответе: послание президента России Бориса Ельцина Федеральному собранию Российской Федерации [Yeltsin B. Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation „Russia, Which We are Responsible for] 1996. URL: http://www.intelros.ru/2007/02/05/poslanie_prezidenta_rosii_borisa_elcina_federalnomu_sobraniju_rf_rossija_zakotoruju_my_v_otvete_1996_god.html

19. Ельцин Б. Н. Порядок во власти – порядок в стране: послание президента России Бориса Ельцина Федеральному собранию Российской Федерации [Yeltsin B. Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation "The Order in Power – the Order in the Country"] 1997. URL: http://www.intelros.ru/2007/02/05/poslanie_prezidenta_rosii_borisa_elcina_federalnomu_sobraniju_rf_porjadok_vo_vlasti__porjadok_v_strane_1997_god.html.
20. Ельцин Б. Н. Россия на рубеже эпох: послание президента России Бориса Ельцина Федеральному собранию Российской Федерации [Yeltsin B. Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation „Russia on the Threshold of Epochs”] 1999. URL: http://www.intelros.ru/2007/02/05/poslanie_prezidenta_rosii_borisa_elcina_federalnomu_sobraniju_rf_rossija_na_rubezhe_jepokh_1999_god.html.
21. Зиновьев А. А. Распутье. М., 2005. С. 205 с.
22. Концепция национальной безопасности Российской Федерации [The Conception of the State Security of Russian Federation]. Красная звезда. 1997. 27 дек. № 300–301.
23. Концепция национальной безопасности Российской Федерации в редакции 29.10.1999 [The Conception of the State Security of Russian Federation, the version of 29.10.1999]. URL: <https://oteo.internat21.ru/konceptcija-nacionalnoj-bezopasnosti-rossijskoj-federacii/>
24. Коротаев С. А., Шкаратан О.И. Постсоветская государственность и общество. Статья 3. Укрепление государственности и социальный контракт между обществом и властью. Общественные науки и современность. 2018. № 1. .
25. Медведев Н. П., Чернышов С.И. К вопросу о сущности понятия «политическая деятельность». Вопросы политологии. 2015. № 4.

26. Мчедлова М. М. Социально-политические трансформации в России: концептуальные подходы к модернизации и ракурсы религиозного фактора. Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Политология. 2014. № 4.
27. Малинова О. Ю. Конструирование смыслов: Исследование символической политики в современной России [Malinova O. Constructing Meanings: A Study of the Symbolic Politics in the Contemporary Russia]. М., 2013. 354 с.
28. Малинова О. Ю. Актуальное прошлое: Символическая политика властвующей элиты и дилеммы российской идентичности [Malinova O. The Usable Past: The Symbolic Policy of the Incumbent Elite and Dilemmas of the Russian Identity]. М., 2015. 189 с.
29. Малинова О. Ю. Официальный исторический нарратив как элемент политики идентичности в России: от 1990-х к 2010-м годам [Malinova O. The official historical narrative as a part of identity policy of the Russian state: from the 1990s to the 2000s]. Политические исследования. 2016, № 6. 183 с.
30. Малинова, О. Ю. Стратегическая культура и фреймы коллективной памяти (на примере постсоветской России). Вестник Пермского университета. Сер.: Политология., 2018. № 1. 170 с.
31. Начальник Главного оперативного управления Генштаба ВС РФ генерал-полковник Сергей Рудской провел брифинг для представителей СМИ. 13.10.2017. Официальный сайт Министерства обороны Российской Федерации. URL: <http://syria.mil.ru/news/more.htm?id=12146035@egNews>.
32. О государственной программе «Патриотическое воспитание граждан Российской Федерации на 2016-2020 годы»: постановление Правительства РФ от 30.12.2015 г. № 1493. URL: <http://government.ru/docs/21341/>.
33. О Концепции национальной безопасности Российской Федерации: указ Президента Рос. Федерации от 10.01.2000 г. № 24 [About the [The

- Conception of the State Security of Russian Federation. The Order of the President. 2018. №1 Russian Federation, 10.01.2000. № 24]. URL: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/14927>.
- 34.Омеличкин О.В. Концепт политической культуры в российской политологии. Вестник КемГУ. Серия: Политические, социологические и экономические науки. 2016. № 2.
- 35.Полное интервью Д. Медведева телеканалу Bloomberg. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=bEyCf7HYpQc>
- 36.Почта Ю.М. Мусульманское общество между фундаментализмом и либерализмом: проблема гражданского общества. Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Политология. 2017. № 1.
- 37.Путин на «Валдае» сравнил себя с олигархом из анекдота. 19.10.2017. Московский комсомолец. URL: <http://www.mk.ru/politics/2017/10/19/putin-na-valdae-sravnil-sebya-s-oligarkhom-iz-anekdota.html>.
- 38.Петров К. Е. Доминирование концептуальной многозначности: «сильное государство» в российском политическом дискурсе [Domination of the Conceptual Ambivalence: the Concept of the “Strong State” in the Russian Political Discourse]. Полис. 2006. № 3. 199 с.
- 39.Путин В. В. Послание Федеральному собранию Российской Федерации. Putin [Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation] 2000. URL: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/21480>.
- 40.Путин В. В. Послание Федеральному собранию Российской Федерации Putin [Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation] 2001. URL: <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/21216>
- 41.Путин В. В. Выступление на торжественном приеме по случаю Дня Конституции [Address at a gala reception on Constitution Day]. 2002. URL: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24273>

- 42.Путин В. В. Послание Федеральному собранию Российской Федерации
Putin [Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation]
2003. URL: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/21998>.
- 43.Путин В. В. Послание Федеральному собранию Российской Федерации
Putin [Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation]
2005. URL: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931>.
- 44.Путин В. В. Послание Федеральному собранию Российской Федерации
Putin [Annual Address to the Federal Assembly of the Russian
Federation]2006. URL: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/23577>.
- 45.Плетеников А.Ю. К вопросу об «особом» пути русской цивилизации.
Русская цивилизация: исторический феномен или миф ? – М., 1998. 207 с.
- 46.Россия привержена территориальной целостности Ирака. 23.10.2017.
Взгляд. URL: <https://vz.ru/news/2017/10/23/892025.html>.
- 47.Савельев В. В. К национально-культурному вектору во внутренней
политике России. Вопросы национальных и федеративных отношений.
2012. № 1.
- 48.Сурков. В. «Куда делся хаос? Распаковка стабильности». URL:
[https://actualcomment.ru/kuda-delsya-khaos-raspakovka-stabilnosti-
2111201336.html](https://actualcomment.ru/kuda-delsya-khaos-raspakovka-stabilnosti-2111201336.html)
- 49.Сурков. В. Долгое государство Путина. URL:
https://www.ng.ru/ideas/2019-02-11/5_7503_surkov.html
- 50.С сыновьей почтительностью. 07.10.2017. Газета.ru. URL:
https://www.gazeta.ru/politics/2017/10/07_a_10921244.html.
- 51.Сенявский А. С. Цивилизационный подход в изучении российской исто-
рии XX века. Россия и мировая цивилизация. М., 2000. 578 с.
- 52.Тихонова В. А., Аксенов Ф. О. Политическая культура в системе
патриотического воспитания. М., 2016. № 1.
- 53.Тичер С., Мейер М., Водак Р., Веттер Е. Методы анализа текста и
дискурса. Пер. с англ. Х., 2009. 299 с.

54. Фролова О. С., Генералова С. В. Политическая культура современной России. Молодой ученый. 2017. № 23.
55. Хантингтон. С. П. Столкновение цивилизаций. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=A6M0DQAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT2&dq=%D0%A5%D0%B0%D0%BD%D1%82%D1%96%D0%BD%D0%B3%D1%82%D0%BE%D0%BD&ots=HVoiZLxMKd&sig=JTUi9xRS tghudTa5-2AiWMKaEek&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
56. Хиллари Клинтон о Президенте России Владимире Путине. 13.09.2017. Россия сегодня. URL: <http://inosmi.ru/video/20170913/240270278.html>.
57. Шойгу обязал военных изучать статью Путина об Украине. 15.07.2021. Знак. URL: https://www.znak.com/2021-07-15/shoygu_obyazal_voennyh_izuchat_statyu_putina_ob_ukraine
58. Щербинина Н.Г. Архаика в российской политической культуре. Политические исследования. 1997. № 5. 241 с.
59. Ямпольский М. Новинка сезона: «Национал-предатели». 24.03.2014. Новое Время., № 9. URL: <https://newtimes.ru/articles/detail/80877/>
60. Berger T. U. Norms, Identity, and National Security in Germany and Japan. The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics. New York, 1996. 551 p.
61. Gray C. S. Comparative Strategic Culture. Parameters. 1984. № 1. 223 p.
62. Herman R.G. Identity, Norms, and National Security: The Soviet Foreign Policy Revolution and the End of the Cold War. The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics. New York, 1996. 390 p.
63. Jones D. R. Soviet Strategic Culture. Strategic Power: USA/USSR. L., 1990. 763 p.
64. Johnston A. I. Thinking about Strategic Culture. International Security. 1995. Vol. 19, № 4. 149 p.
65. Irwin-Zarecka I. Frames of Remembrance. The Dynamics of Collective Memory. New Brunswick., 1994. 250 p.

- 66.Klein B.S. Hegemony and Strategic Culture: American Power Projection and Alliance Defense Politics. *Review of International Studies*. 1988. Vol. 14. № 2. 215p.
- 67.Lapidus G. W. Between Assertiveness and Insecurity: Russian Elite Attitudes and the Russia-Georgia Crisis .*Post-Soviet Affairs*. 2007. Vol. 23. № 2. 295 p.
- 68.Macmillan A. et al. *Strategic Culture. Strategic Cultures in the Asia-Pacific Region*. New York.,1999. 431 p.
- 69.Morgan F. E. *Compellence and the Strategic Culture of Imperial Japan Implications for Coercive Diplomacy in the Twenty-First Century*. Greenwood., 2003. 473 p.
- 70.Neumann I. B., Heikka H. *Grand Strategy, Strategic Culture, Practice. The Social Roots of Nordic Defence. Cooperation and Conflict* 2005. Vol. 40. № 1. 181 p.
- 71.Nitoiu C.*Aspirations to Great Power Status: Russia's Path to Assertiveness in the International Arena under Putin*. *Political Studies Review*. 2017. Vol. 15. № 1.
- 72.Sherlock T. *Historical Narratives in the Soviet Union and Post-Soviet Russia: Destroying the Settled Past, Creating an Uncertain Future*. New York., 2007. 212 p.
- 73.Snyder J. L. *Soviet strategic culture: Implication for Limited Nuclear Operations*. 1977. URL: <http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/reports/2005/R2154.pdf>.
- 74.Steinmo S. *Historical Institutionalism. Approaches and Methodologies in the Social Sciences: A Pluralist Perspective*. Cambridge., 2008. 519 p.
- 75.Tsygankov A. *Russia's International Assertiveness: What Does It Mean for the West ?*. *Problems of Post-Communism*. 2008. Vol. 55. № 2. 413 p.
- 76.Włodkowska-Bagan A. *Soft Power w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej wobec państw" bliskiej zagranicy*. 2012. URL:

<http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-7b8cd287-f391-4b49-bed0-0f6e14d99e74>.

